

שמ"ר לאור שמר"ס משפט לשלום-עליכם

הקדמה

'העכסט אינטערעסאָנטע ראָמאַנען', 'שונד', 'רומנים למשרתות'... אלה הם הסטריאוטיפים המתלווים בדבקות לשמו של שמ"ר. שמ"ר — שמו הבדוי של הסופר נחום מאיר שייקעוויטש (1846, ליטא — 1905, ארה"ב), היה סופר דו-לשוני מפורסם ופורה במיוחד. הוא כתב בעברית 15 רומנים, שירים רבים ותרגומים שונים; וביידיש — 205 רומנים וסיפורים, 50 מחזות, שירים, הומורסקות ואיגרונים. דרכו של שמ"ר כסופר יידיש התחילה ב־1876, עם סדרת סיפוריו הראשונים שהתפרסמו בוויילנה.* במהרה הפך שמ"ר לסופר אהוב ופופולרי במיוחד. יצירותיו עלו כלהיטים, שהתפרסמו באלפי עותקים ובמהדורות רבות וחוזרות. ככל שגברה הפופולריות של שמ"ר בקרב קהל הקוראים, כן הלכו והתרבו ביקורות נוקבות עליו מצד אנשי הספרות. הפולמוס הביקורתי מסביב ליצירותיו של שמ"ר, שהתנהל בעיקר מעל דפי העיתונות היידית בשנים 1887–1888 הגיע לשיאו במסתו הביקורתית של שלום-עליכם שמר"ס משפט, שיצאה לאור בשנת 1888. שלום-עליכם לא רק מתח ביקורת קטלנית על יצירותיו של שמ"ר מכל האספקטים האפשריים, אלא אף השתמש בביטויים פוגעים ומעליבים כלפי שמ"ר עצמו. הוא טען בעיקר, שיצירותיו של שמ"ר מזיקות לקהל הקוראים, משחיתות את טעמו ומרחיקות אותו מהספרות הטובה. על כן דרש שלום-עליכם להטיל חרם על שמ"ר ולהוציאו מתחומה של ספרות יידיש. השפעתו הגדולה של שלום-עליכם הורגשה לא רק בהוצאת שם רע לשמ"ר כסופר והדבקת תוויות סטריאוטיפיות ליצירותיו, אלא גם בכך שעד היום לא מגלים חוקרי הספרות כמעט שום עניין בשמ"ר, שלאחר מותו נשכח כמעט כליל.

שמ"ר ניסה בחייו להשיב למבקרים בעיתונות, אך בעיקר בהקדמות לספריו. הוא עשה זאת גם בהיותו ברוסיה, וגם לאחר הגירתו לארה"ב בשנת 1889. בחיבורו 'יִהְיֶה אור', שהתפרסם בניו-יורק בשנת 1898, תיעד שמ"ר את תשובותיו למבקרים ואת מאבקיו עם שלום-עליכם. כמו כן, מתוך נסיון להשיב לשלום-עליכם כגמולו, עיצב שמ"ר את דמותו של שלום-עליכם כדמות שלילית בסיפוריו. בעיקר התבלטה דמותו הנלעגת והרוחה של 'שלומקע ממזר-קאָפּ' שהוא 'שלומקע

* על התחלת דרכו של שמ"ר כסופר יידיש ראה בעבודתי 'ראשיתו של שמ"ר ביידיש', חוליות, קיץ 1994, עמ' 69–87.

באַרינאַוויץ' דאָס לערערל' בסיפור 'שלום-עליכם'. היפוך השם ראָבינאַוויץ' לבאַרינאַוויץ', והפרטים הביוגראפיים של הדמות לא הותירו שום ספק לגבי זהותו של הסופר לדמות הספרותית גם בשנת 1890, כאשר השם 'שלום-עליכם' לא היה עדיין מפורסם כל כך. כל פרשת מלחמת-הנקם של שמ"ר נגד שלום-עליכם מתועדת בצורה מפורטת ויסודית בסדרת מאמריו של שמואל ניגר 'שמר"ס משפט אויף שלום-עליכמען', שהופיעה בדי צוקונפֿט בשנת 1947, בחודשים ינואר, פברואר ואפריל (ניגער 1947). מסקנתו העיקרית של ניגר היתה, שמ"ר לא היה רק 'מן הנעלבים ואינם עולבים', אלא: "שמ"ר איז ערשטנס ניט געווען גאָר אַזאַ 'עלב', ווי מען מיינט, און צווייטנס, איז ער געווען זייער ווייט פֿון צו זיין אַן 'אינו עולב' (שמ"ר לא היה 'נעלב' כפי שחושבים, והיה רחוק מלהיות 'אינו עולב').

בגלל אופיו הפוגע והמעליב של שמ"רס משפט, ומפני דרישת החרם שבו, התעוררה השאיפה לטהר את שמו של שמ"ר ולערוך רוויזיה ליצירתו. הפעילות לטיהור שמו של שמ"ר ו'השבת הצדק על כנו' התנהלה בעיקר על-ידי בני משפחתו של שמ"ר בארה"ב לאחר מותו. מקום מרכזי ובלוט במערכה הזאת תופסים ספריהן של בנות שמ"ר (שאָמער-באָטשעליס 1950). גם הפעילות הזאת מתוארת בפרוטרוט על-ידי ניגר בסדרת מאמריו, וכן במאמרו 'אַ נייע רעוויזיע פֿון שמ"רס משפט', שהופיע בשנת 1956 ב'אידישער קעמפער'. ניגר טוען, שאין שום צורך ברוויזיה נוספת, באשר שמ"ר מצידו פגע בשלום-עליכם על-ידי הכפשת שמו יותר ממה ששלום-עליכם פגע בו. אלא שניגר לא הביא בחשבון את העובדה, שמשקלו וסמכותו של שלום-עליכם בספרות היו חזקים לאין ערוך משל שמ"ר. לכן אינן מוכרות התקפותיו של שמ"ר נגד שלום-עליכם, ואילו את שמ"רס משפט הכירו היטב, והדרישה להחרים את שמ"ר ולהוציאו מספרות יידיש מתקיימת למעשה: אין התעניינות בשמ"ר כסופר וביצירתו, ומה שנשאר ממנו הוא קומץ סטריאוטיפים.

עד היום היתה כל התייחסות לשמ"ר ולשמ"רס משפט חיצונית גרידא. מלבד ספרו של החוקר הסובייטי א. וועוויאַרקע רעוויזיע (כאַרקאָוו-קיעוו, 1931), שהוא ספר בעל אופי הגנתי, מתוך עמדה אידיאולוגית מארקסיסטית, לא נעשה נסיון לחקור את יצירותיו של שמ"ר מבחינה ספרותית. כן היתה התייחסות לשמ"ר מצד היסטוריונים כמו מ. נדב, שמצא אצל שמ"ר חומר היסטורי על העיר פינסק (פינסק, ספר עדות וזכרונות לקהילת פינסק-קארלין כרך א, 1977, 255-256; 292-294, 324).

כמו כן לא נעשה נסיון לחקור את מסתו הביקורתית של שלום-עליכם. יתר על כן: אפילו התרגומים המוכרים של שמ"רס משפט הם מקוצרים, לא מלאים. בתרגום לעברית של אריה אהרוני, שכלול בכרך שלום עליכם, כתבים, סופרים יהודיים, תל-אביב, 1996 (עמ' 233-264) אין אפילו ציון שזה תרגום מקוצר (ורסס תשנ"ז). התרגום לרוסית שמופיע בכרך 6 של כתבי שלום עליכם, מוסקבה, 1961, אף הוא מקוצר ומתומצת עד מאוד... בעבודה הנוכחית ייעשה נסיון ראשון לחקור את הרומנים של שמ"ר, שנכתבו עד

הופעתו של שמר"ס משפט; ננסה לחקור גם את חיבורו של שלום-עליכם מבחינת הסגנון והתוכן; נבחן את יצירותיו של שמ"ר לאור טיעוניו של שלום-עליכם. כמו כן ננסה לתאר את הרקע לחיבורו של שמ"רס משפט – ההתקפה הביקורתית על שמ"ר בעיתונות; וכן התפשטותה של תופעת הרומנים המבדרים בידיש, תופעה ששלום-עליכם והמבקרים האחרים ניסו להילחם בה עד חורמה.

לפני המשפט

"סע וואָלט געווען אַ מצווה גדולה, אַז מע זאָל אים אַרויסרייכערן מיט זײַנע אַלע ווילדע-משונה ראָמאַנען פֿונ'ם זשאַרגאַן דורך אַ לויטערער, אַ באַשטענדיקער קריטיק" (שמר"ס משפט 1888: 8)

ובעברית: תהיה זו מצווה גדולה לַנִּדָּף אותו עם הרומנים המשונים-הפרועים שלו מן הוֹאֲרֶגוֹן באמצעות ביקורת בהירה ומתמדת].

זהו הסעיף האחרון מתוך כתב האישום נגד שמ"ר כפי שהוא מוצג על-ידי שלום-עליכם ביצירתו שמר"ס משפט, אָדער סוד פריסיאַזשניך אויף אַלע ראָמאַנען פֿון שמ"ר. סטענאַגראַפֿירט וואַרטאַם-וואַרט דורך שלום-עליכם.

ובעברית: משפט של שמ"ר, או דין מושבעים על כל הרומנים של שמ"ר, נרשם בסטנוגראמה מלה-במלה בידי שלום-עליכם].

הספר בן 103 עמודים; יצא לאור בברדיטשב, בהוצאת יעקב שפטל בשנת תרמ"ח [1888].

בערך שנה לפני הופעתו של שמ"רס משפט התפתח ויכוח ביקורתי על יצירתו של שמ"ר מעל דפי העיתונות היהודית, בעיקר בעיתון 'יודישעס פֿאָלקס-בלאַט'. התקפתו של שלום-עליכם בשמר"ס משפט היתה בבחינת שיא בפולמוס הזה. ננסה לסקור ולתאר בקצרה את הביקורת על שמ"ר שקדמה לזו של שלום-עליכם.

ההתקפה הביקורתית הגדולה על שמ"ר החלה בשנת 1887 עם הופעתו של מאמר הביקורת מאת קריטיקוס (ש. דובנוב) ב'זוסכוד' בשפה הרוסית¹. שם המאמר: Литературная летопись - бедная еврейская беллетристика. ובו מנתח המבקר שתיים מיצירותיו של שמ"ר: את הרומן דער רינכער בעטלער (הקבצן העשיר) בידיש, ואת הרומן הנידחת בעברית, שהופיע בוילנה ב־1886. לאחר תיאור התוכן עובר המבקר לניתוח הרומן בידיש, ומציג את טענותיו העיקריות:

א. הרומן הוא אוסף של צירופי מקרים, ניסים והתרחשויות מופלאות; אין בו שום דבר אמיתי מהחיים. במצב כזה אין מה לדבר על תיאור אמנותי, כי לא נשמרים החוקים הבסיסיים של היצירה האמנותית שהם:

1. אמיתות הסיפור;

2. אופייניות, ייחוד הדמויות.

ב. אין ברומן שום דמות חיה, שום אדם ייחודי, אופייני. הדמויות הן המחשה של מושגים, ציורים גסים, המגלמים טוב-לב וצדק, רוע ואכזריות. מובן שבמצב כזה אין לחפש שם תיאור פסיכולוגי אמיתי, כי איך אפשר לחפש פסיכולוגיה

כשהדמויות אינן אנשים חיים, אלא בובות על קפיצים, המופעלות על-ידי המחבר כרצונו.

ג. הכול טריוויאלי, זול ונדרוש, ומועתק מרומנים ישנים.

ד. המבקר מתייחס בזלזול למוסר-ההשכל של שמ"ר שהוא: שכר לטובים ועונש לרשעים. גם ההרהורים על החיים והמחשבות הכלליות, ששמ"ר מציג, זוכות לזלזול. המבקר טוען, ששמ"ר אוהב להטיף, והופך לעתים ממספר למגיד בבית-הכנסת.

ה. שפתו מגורמנת וחסר בה דיוק בפרטים.

לעומת הרומן בעברית, טוען קריטיקוס, שהוא בעיקרו טוב יותר מהרומן בידיש, אך רק מפני העובדה, שהרומן בידיש כתוב ברמה נמוכה מאוד, מתחת לכל ביקורת.

בסוף מסיק המבקר מסקנה כללית יותר:

מטרת מאמרו לא היתה להראות שהרומנים של שמ"ר גרועים (על כך לא היה צריך לדון באריכות כה רבה) אלא להמחיש את רמת התפתחותה השפופה של הספרות היפה העלובה שלנו. שהרי בספרות אחרת, עשירה יותר, כלל לא היו דנים ביצירות כמו אלו של שמ"ר, ואילו אצלנו הן תופסות מקום חשוב. לבסוף שואל המחבר: "האם החיים היהודיים הם כה דלים, שאינם מספקים חומר ליצירה אמנותית? התבוננו מסביב: החיים גועשים, חיי היום-יום החומריים וחי הרוח; כאן מתרחשות טרגדיות, כאן מאבק רעיוני, מלחמת דורות, מאבק 'הורים-ילדים' המתחולל כמעט בכל משפחה, כאן צורת החיים המיושנת, המאובנת, באה בעימות עם הצורות החדשות של התרבות החדשה, כאן שפע של ניגודים, טיפוסים, דמויות, מעמדים דראמטיים. כלום זוהי קרקע דלה?" ('ווסכוד', 21).

המאמר של קריטיקוס הוא חשוב לא רק מפני היותו הראשון במערכה ומפני התגובות וההדים שהוא עורר, אלא גם בגלל העובדה שהרעיונות העיקריים שלו מופיעים גם אצל שלום-עליכם בשמר"ס משפט. כמו כן נקדים ונאמר, שאת רוב הנושאים, שמנה המבקר כמקורות מהחיים היהודיים, המספקים חומר ליצירה אמנותית, ניתן אכן למצוא בשפע ביצירותיו של שמ"ר. על כך בהמשך.

כאמור, הביקורת של קריטיקוס משכה אחריה שרשרת של תגובות והתייחסויות. במס' 27, 28 של 'יודישעס פֶּאַלקס־בלאַט', 1887, מופיע תרגום מקוצר של המאמר הנ"ל לידיש. בגירסה המקוצרת מופיע רק החלק שבו מתואר התוכן של הרומן, ואילו החלק המכיל את הניתוח הספרותי — חסר. הכותב תחת השם 'דער יידישער גזלן' מציין, שהחלק החסר, בו מפרט קריטיקוס את 'חטאיו' של שמ"ר נגד חוקי הספרות היפה, אינו נחוץ לקוראי ה'יודישעס פֶּאַלקס־בלאַט':

"ערשטנס מיינען מיר אַז דאָס איז ניט זייער אינטערעסאַנט פֶּאַר אונדזערע לעזער, און צווייטנס מיינען מיר, אַז פֶּאַר אַזוי אַ טייערן ראָמאַן איז צו פֶּיל כּבֹּוד מע זאָל אויפֿווייזן זיינע חטאים קעגן די דינים פֿון בעלעטריסטיק..." ובעברית: ראשית אנו סבורים שאין זה מעניין כל כך את קוראינו, ושנית — אנו חושבים

Моєму дорогому Оуберу

149-3

141-3

תקד בפקתור וירגישו תסכים :
(לכוס ט' יא.)

בית המעבד

שער די שאף וועלען ציטערען די לאמעלאך.
(א ידעש ווארטעל)

Моєму дорогому Оуберу
(Автомобиль)

שְׁמֵר'ס מְשִׁפָּט

אָדער

דער סוד פֿריסיוואַזשניק אויף אללע קאמאנען פֿון ש'מר.

ס'טעג אַ גראַפֿיק וואָרט-אם-וואָרט

דורך

שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם.

—

ברדיטשוב

דרוק פון יעקב שעפטיל

שנת ה'תרמ"ח לפ"ק
מלכות נמצא בר"ט
בית שלום - עליכם תל - אביב
לימנול כ"א - 175
ה"ן לפרסם את החומר בטלמוזו או בחלקו ללו
זכות רשום

שיהא זה כבוד רב מדי לרומן יקר מעין זה, אם נבוא ונצביע על חטאיו נגר דיני הספרות היפה.

כתגובה מופיע הפליטון של שמ"ר עצמו בשם 'א פאטש פאר א פאטש' (סטירה תחת סטירה). תוכן הפליטון מבהיר את הכותרת: התחשבנות אישית עם המבקרים. בתחילת דבריו מביא שמ"ר סיפור־מעשייה. בהמשך הוא מבהיר שזהו סיפור של סופר רוסי מפורסם גוֹנְצ'וֹב. כך ממחיש שמ"ר שניתן לתאר כל רומן כסיפור־מעשייה. וכך בדיוק נוהגים לעשות המבקרים של שמ"ר: הם מתארים את הרומנים שלו בצורה ההופכת אותם לסיפורי־מעשיות. שמ"ר רוצה להתעמת עם המבקר האמיתי של 'וסכוֹד', שהרי הכותב של הגרסה היידית, 'דער יידישער גולן', רק לועס את מה שהשני ירק: "וועגן דעם יידישן גולן איז דאך ניטאָ וואָס צו רעדן; ער קײט דאָך נאָר איבער וואָס יענער האָט אויסגעשפיגן" ('יידישעס פֿאַלקס־בלאַט' מס' 30, עמ' 484) [ובעברית: על הגולן היהודי אין מה לדבר, כי הוא רק לועס את מה שההוא ירק].

בהמשך מגיעה התקפה אישית, גסה ומכוערת, על קריטיקוס: "ער האָט זײנע ווערטער געשריבן אויס קנאה, שנאה, אָדער גאָר פשוט ווייל ער מוז זײן לאַ עלינו אַ ביסעלע משוגע" (שם) [ובעברית: את דבריו הוא כתב מתוך קנאה, שנאה, או אולי פשוט מפני שהוא, לא עלינו, מטורף במקצת]. בהמשך המאמר מופיעים עוד כמה 'תארים' גסים ומעליבים כלפי קריטיקוס.

אך חרף הזעם והגסות ניסה שמ"ר לענות למבקרו גם בצורה עניינית. הוא טען שכל דמות ביצירתו מייצגת טיפוס מוכר בחברה היהודית: את העשיר, את האריסטוקראט המזויף, את הנערה המודרנית, את האשה היהודית הטובה וכו', ושאת כל הטיפוסים הללו פוגשים ביום־יום. כלומר, הדמויות הן דמויות אמיתיות הלוקחות מהחיים, לאמור: "די אַלע פּערזאָנען באַגעגענען מיר אויף יעדן טריט און שריט". (את כל הדמויות האלו אנו פוגשים על כל צעד ושעל (יידישעס פֿאַלקס־בלאַט 30, עמ' 485).

"[...] די צוויי פּערזאָנען וואָס איך האָב זיך ערלויבט פֿאַרצושטעלן עטוואָס איבערגעטריבן, אום דעם ראָמאַן אינטערעסאַנט צו מאַכן (ווי איך ערלויב זיך אין אַלע מײנע ראָמאַנען)" (שם). [ובעברית: שתי הדמויות שהרשיתי לעצמי להציגן באורח מוגזם במקצת, כדי לעשות את הרומן מעניין יותר (כפי שאני מרשה לעצמי לנהוג בכל הרומנים שלי)].

בהמשך למאמרו של שמ"ר מופיע קטע של 'אָנמערקונגען' – הערות המערכת – החתום על־ידי 'דער יידישער גולן'. ה'הערות' הן כמעט באורך מאמרו של שמ"ר, כשלכל סעיף אצל שמ"ר מותאמת תגובה שכנגד. סגנון הכתיבה הוא זלזלני, לגלגני ומשפיל, אף כי הכותב מודה, שאת יצירותיו של שמ"ר הוא לא קרא: "גאָט ב"ה האָט מיך ניט געלייטעליקט מיט זײן גרויסן 'חסד' צו האָבן דעם 'כבוד' צו קענען דעם געערטן הערן שמ"ר 'פנים בפנים' און האָב ניט געהאַט דאָס 'נחת' צו ליענען זײנע געערטע 'חיבורים', נאָר איך גלויב 'באמונה שלמה' אַז ער האָט זייער פֿיל טאַלאַנט און איז 'באמת' איינער פֿון די גרויסע מחברים..." (יידישעס פֿאַלקס־בלאַט 30, עמ' 486).

ובעברית: אלוהים לא העניק לי, ברוך השם, את 'חסדו' הרב, ולא זיכני ב'כבוד' להכיר פנים-אל-פנים את הארון שמ"ר, אף לא זכיתי ל'נחת' של קריאת חיבוריו 'המכובדים', אך הריני מאמין באמונה שלמה, שהוא אמנם בעל כשרון רב והוא גם 'באמת' אתר ה'מחברים' הגדולים...].

כתגובה מופיע ב'יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' מס' 32 'קריטיק אויף קריטיק' (ביקורת הביקורת) מאת 'פרי עץ החיים' (שמו הברוי של יעקב מרדכי וולפון). זוהי ביקורת אוהדת לשמ"ר, יותר נכון — מעין התקפה נגד המבקרים של שמ"ר. הכותב טען, שמטרת המבקרים היא להחריב את שמ"ר ולהמאיס אותו על קהל הקוראים, לאמר:

"דאָס זעלבע זעען מיר אויך אין דעם 'ידישן גולן', וואָס האָט זיך ווי פֿאַרשוואַרן ער זאָל מאַכן אַ תּל פֿון ה' שמ"ר [...] ער מיינט נאָר ה' שמ"רן מאַכן נמאס און מיאוס בײַ דער וועלט [...]". (שם, עמ' 541).

ובעברית: אותו הדבר הרינו רואים בדברי 'הגולן היהודי', שנשבע לחסל את שמ"ר — — — אין כוונתו אלא להמאיס את מר שמ"ר וללכלכו לעיני כל העולם...].

הכותב מאשים את המבקרים בהצגה מקוצרת, מגמתית, לא אובייקטיבית של הדברים. מתוך גישה מעין זו, שבאה לשרת את מטרתו של המבקר, קל להציג כל ספר כמזיק:

"אַז מיר וועלן נעמען דאָס בעסטע בוך, און פֿון אים אַרויסציען אַ קיצור המעשה, וואָס אונדז איז נייטיק צו קריטיקירן, און מיר וועלן דאָס פֿאַרשטעלן פֿאַר אַזוינע וואָס האָבן דאָס בוך אַליין ניט געזען, איז ווען זיי זאָלן אַפֿילו זײַן די גרעסטע פֿאַרשטענדיקע לײַט וועלן זיי מוזן מיינען אַז דאָס איז אַ שעדלעך ווערק" (שם).
ובעברית: כאשר ניטול ביד את הספר הטוב ביותר, ונפיק ממנו תמצית מצומקת, ובעצם רק את הקטע הדרוש לשם ביקורת שלילית, ונבוא להציג כך את הספר לאנשים שלא קראו ולא ראו את הספר בעצמם, הרי גם אם הם יהיו אנשים נבונים ביותר, לא יוכלו אלא לחשוב שזו יצירה מזיקה מכל וכל].

מחבר הביקורת מעלה נקודות חשובות כנגד המבקרים של שמ"ר: התעלמות מהדברים הטובים, או הצגתם בצורה חלקית, מקוצצת. הוא מנסה להגן על שמ"ר מפני מבקריו, אך לא באמצעות ניתוח יצירותיו, או הבאת הוכחות מהטקסט, אלא רק בהטחת תשובות למבקרים. בסוף המאמר מופיעה שוב הערת המערכת בנימה מזלזלת כלפי הכותב, ובה הודעה על הפסקת הפולמוס:

"מער אָבער ווילן מיר דעריבער קיין פֿאַלעמיק ניט אָננעמען" (שם, עמ' 542).
ובעברית: לא נקבל חיבורים נוספים בפולמוס הזה].

ואכן לא היה יותר פולמוס. רק שבמס' 33 של 'יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' הופיע פליטון מאת שלום-עליכם 'פֿון ווייטע מדינות' (ממדינות רחוקות). שנשלח מקארלסבאד ביולי 1887. בין יתר הנושאים הופיע בפליטון גם קטע 'מוקדש' לשמ"ר. שלום-עליכם פותח בדיון על תרומתה של הביקורת למחברים. אשרי המחבר, הוא כותב, אשר זכה לביקורת. גם על סופרים גדולים כמו טורגניב וּשְׁצֶרְטִין² נמתחו ביקורות, אך להבדיל משמ"ר הם לא נעלבו, לא תקפו את

מבקריהם, אלא שאפו להשתפר וללמוד מהם. שלום-עליכם מכנה את שמ"ר בציניות 'הגונֶץ' רוב שלנו (להבדיל)³. ניכר, ששלום-עליכם בהיותו בחו"ל, עקב אחר חילופי הדברים בין שמ"ר למבקריו.

בהמשך מציג שלום-עליכם דו־שיח פארודי בין 'רֶאָמָאנְמֶאכֶער' (עושה רומנים), המכונה 'פֶּוּנְפֶּאָפִירשֶמֶאטֶעמֶאכֶער' (עושה-סמרטוטים-מנייר), לבין מוכר הספרים, המזמין רומן לפי דרישות מוגדרות. בסוף מדבר שלום-עליכם (בדומה לקריטיקוס בווסכוד) על מצבה של היידיש באופן כללי, לאמור:

"בידנע, בידנע זשאַרגון! עס מוז נאָך געדויערן אַ קליינע וויילע, ביז מען וועט אַרויסרויכערן אָט דעם דאָזיקן דוך פֿון אונדזער יונגער ליטעראַטור; נאָך ניט מיט גוואַלד וועט מען קענען אַרויסטרייבן אָט די דאָזיקע פֿונפֿאַפֿירשֶמֶאטֶעמֶאכֶערס; זיי וועלן מיט דער צייט, אם ירצה השם, אַליין איינציקווייז אַרויסטרעטן שטיל, אָן געפֿילדער, און עס וועט אויפֿשטיין אַ נײַע ערע אויף אונדזער פֿילניצלעכן זשאַרגאָן (ייִדישעס פֿאַלקס־בלאַט' 33, עמ' 550).

ובעברית: מסכן, מסכן הז'ארגון! עוד יחלוף זמן מה עד אשר יסלקו את הרוח הזאת מספרותנו הצעירה. אך לא יוכלו לגרש בכוח את עושי-הסמרטוטים-מנייר; במרוצת הזמן הם יתחמקו בעצמם, אחד אחד ובאין רואה, בלי רעש, בלי מהומה, ותגיע תקופה חדשה לז'ארגון שלנו רבי-התועלת.

נראה ששלום-עליכם שינה את דעתו במשך התקופה שבין כתיבת הפליטון לבין חיבורו של שמ"רס משפט: גם שם הוא מדבר על 'אַרויסרויכערן' אך בתקיפות, באמצעות הביקורת, מבלי לחכות בשקט עד שהתופעה תיעלם מעצמה.

גם בפליטון נוסף, שהופיע בגליון הבא, מס' 34 של ה'ייִדישעס פֿאַלקס־בלאַט', יש תזכורת קטנה על שמ"ר. הפליטון נקרא 'דער ייִדישער גולן איז אש־להֶה' והוא מתאר סצנה בין שלום-עליכם לבין ה'ייִדישער גולן'. זה האחרון אומר שוב, שאת שמ"ר אינו מכיר ואת יצירותיו לא קרא, הוא רק קרא את הביקורת ב'ווסכוד', החליט לתרגם אותה, ועל כך זכה ל'מפטיר': תגובתו הזועמת של שמ"ר ומכתבי הקוראים:

"נאָך איר וואָלט געלייענט די בעזגראַמאָטנע בריוו, וואָס עטלעכע ליבע געערטע אַבאַגענטן האָבן אַרײַנגעשיקט מיט 'זלזולים' קעגן מיר און מיט סטראַשונקעס קעגן די אַרעמע רעדאַקציע נעבערן!"

ובעברית: הייתם צריכים לקרוא את המכתבים, הכתובים בלשון עילגת, שחותמים חביבים ומכובדים אחדים שלחו לנו, גרושים ב'זלזולים' כלפי ואיומים נגד המערכת המסכנה, רחמנא לצלן!!

היו גם ביקורות ענייניות, שהתייחסו יותר ליצירות מסוימות. במס' 2 של ה'ייִדישעס פֿאַלקס־בלאַט' הופיעה ביקורת על ספרו של שמ"ר דער שלימזליקער האָז (הארנבת חסרת המזל), וילנה 1886. כותב הביקורת הוא יעקב מרדכי וולפּוֹן, הוא שכתב מאוחר יותר באותה השנה ביקורת אזהרת ומגוננת על שמ"ר תחת שם בדוי 'פרי עץ החיים', אשר כבר דובר עליה לעיל. הפעם מתקיף המחבר את ספרו של שמ"ר ואף טוען, שהסופר נמצא בתהליך של ירידה, כי עבודותיו הראשונות היו ממש טובות יותר מאלה שיצר בתקופה האחרונה:

"כאָטש אַלע זײַנע ווערק זײַנען געבויט אויף איין מאַניער, דאָך אַנשטאָט וואָס די ערשטע זײַנען ליב און אײַנגענעם צו לעזן, און ווירקן גוט אויף דער יוגנט, פֿלאַנצן אײַן אין זיי גוטע זיטן, זײַנען די לעצטע גאָר אָפּגעריסן פֿון די אַלע מעלות, און דאָס פֿאַרשטייט יעדער — אַז דאָס אַליין, וואָס קיין מעלה איז נישטאָ, איז אַ ווילדער חסרון" (יודישעס פֿאַלקס־בלאָט' 2, עמ' 26).

וּבעברית: אף כי כל כתביו בנויים על פי מתכון אחד, הרי לעומת הראשונים שנעים לקרוא בהם, והם גם משפיעים השפעה טובה על הנוער, נוטעים בו אורחות־חיים טובים, הרי האחרונים מנותקים מכל הסגולות הטובות הנ"ל, וכל אחד מבין את זה — שעצם העדר היתרונות אינו אלא חסרון פרוע).

המבקר מוסיף ומסכם, שספרו הנדון של שמ"ר הוא חסר תכלית, אינו מביא תועלת לאיש ואפילו מזיק. הוא מקווה שהסופר 'יחזור למוטב' ויתחיל שוב לחבר ספרים מועילים ומעניינים.

בשנת 1888, במס' 16 של ה'יודישעס פֿאַלקס־בלאָט', הופיעה ביקורת מאת 'אחד מעובדי המערכת' על הרומן די גאָלדענע קעלבער (עגלי הזהב), וילנה 1887. המבקר מפרט בעיקר את החסרונות של הספר, מציין מספר מעלות, ומקדיש מקום לדיון נרחב על חשיבותו של הכתיב בידיש. הוא מסיים באומרו, שגם בתחום הזה שמ"ר נכשל, ומגיע לו ציון 'אפס'.

אולם היו גם ביקורות טובות. כבר הזכרנו את ביקורתו המסנגרת של 'פרי עץ החיים'. העיתון רצה להפגין גישה אובייקטיבית ולכן פרסם גם דברים חיוביים, אם כי היתה זאת אובייקטיביות די מסויגת. בגליונות מס' 1 ומס' 3 של ה'יודישעס פֿאַלקס־בלאָט' משנת 1887 הופיע פליטון בשם 'ערינערונגען און געדאָנקען וועגן ערציונג און ליטעראַטור' (זכרונות ורעיונות בדבר חינוך וספרות) מאת שמואל ברדיצ'בסקי. המחבר מספר על הדרך שבה התחנך וכיצד נחשף לרומנים של שמ"ר. הוא מודע לכך, שרבים מחפשים אצל שמ"ר רק אהבות, אך יש בספרים הללו הרבה מעבר לכך:

"זיי פֿאַרשטייען מער ניט אין זײַנע ביכער נאָר דעם ראָמאַן וועלכער איז דאָרט באַשריבן, אָבער ווי קינסטלעך באַשרייבט ער דאָרטן בילדער פֿון דעם ייִדישן לעבן, וואָס פֿאַר געשמאַקע, רײַכע קריטיקעס עס ליגן אין זײַנע ביכער, ווי אַזוי קריטיקירט ער פֿאַרצײטיקע נאַרישע מנהגים, אַמאָליקע נאַרישע מענטשן מיט זײַער פֿאַנאַטיזמוס!" (יודישעס פֿאַלקס־בלאָט' 3, עמ' 35).

וּבעברית: אין הם מבינים בספריו אלא את סיפור הרומן, שהוא מתאר, אך באיזו מידה של אמנות הוא מעצב תמונות מחיי היהודים, כמה דברי ביקורת בעלי־טעם ועשירים טעונים בספריו, מה רב כוחם בבואו לתאר מנהגים אוויליים מיושנים, כסילותם של אנשים מן העבר וקנאותם הפאנאטית!!

המחבר ממשיך ואומר, שאינו מבין מדוע מבקרים כל כך את שמ"ר. אין זה לדעתו אלא משנאת חינוך ומקנאה, לאמור:

"די אַלע וועלכע האָבן קריטיקירט שמ"רן איז דאָס גאָר געשען אויס קנאה, דען ער איז אַ זעלטענער שרײַבער אין דעם זשאַרגאָן."

ובעברית: כל מבקריו של שמ"ר לא פעלו אלא מתוך קנאה, כי הוא סופר נדיר בד'ארגון.

ובהמשך מעלה המחבר גם את גורם התחרותיות:

"אז די קריטיקער זינען מחברים, ווילן זיי דאך פֿאַרהאַסן בײַ דער וועלט שמ"רן, וואָרעם פֿון זינע ביכער האַלט זייער דער עולם, און זייערע וויל מען אַפֿילו אין דער האַנט ניט נעמען!"

ובעברית: מבקריו הם מחברים, שרצונם להשניא את שמ"ר בעיני העולם, מפני שהקהל מעריך מאוד את ספריו, ואילו את ספריהם אין הוא רוצה אפילו ליטול ביד.

בסיומו של המאמר מופיעה הערת המערכת 'המצננת' מעט את השבחים:

"מיר האָבן אָפּגעדרוקט דעם שִׁבְחַת וועגן שמ"רן ווײַל מיר זײַנען שטענדיק אומפּאַרטייזש און לאָזן גערן יעדן מענטשן אַרויסזאָגן זײַן מײַנונג. מיר אַליין זײַנען ווייניק באַקאַנט מיט ה' שמ"רס ווערק, נאָר פֿון די ווייניקע וואָס מיר האָבן געהאַט געלעגנהייט צו לײַענען, מוזן מיר זאָגן, אַז ה' שמ"ר האָט גאַנץ געוויס טאַלאַנט, נאָר לײַדער געברויכט ער דעם טאַלאַנט נישט אַזוי ווי ער וואָלט עס געדאַרפֿט געברויכן [...]. וואָס טויגן די אויסגעטראַכטע ליבע מעשׂיות מיט פֿאַנטאַזיעס, נאָכגעמאַלט נאָך די פֿראַנצויזישע ראַמאַנען, נאָך דעם מוסטער פֿון אַזשען סײַ, דײַמאַ און אַנדערע? הײַנט זײַנען די צײַטן אַנדערש, פֿאַנטאַזיעס דאַרף מען בכלל נישט, ובפֿרט איז דאָס פֿאַר אונדז ייִדן אַם ווייניקסטן נױטיק [...]. די שטאַפֿן וועלכע ה' שמ"ר ווײַלט פֿאַר זײַנע ראַמאַנען, כאַטש זיי ווערן אָפֿט באַאַרבעט מיט פֿיל טאַלאַנט, פֿאַרדאַרבן נאָר דעם געשמאַק פֿון די לעזער און זײַנען דאָדורך גיכער שעדלעך אַלס נוצלעך."

ובעברית: פרסמנו את דברי השבח אודות שמ"ר מפני שאנחנו תמיד בלתי מפלגתיים ומעניקים ברצון לכל אחד את הזכות לומר את דעתו. אנחנו איננו מכירים את יצירות שמ"ר אלא מעט מזעיר, אך על פי הספורות שהיתה לנו הזדמנות לקרוא אנו חייבים לציין, ששמ"ר הוא בלי ספק בעל כשרון, אלא שאין הוא מנצל את כשרונו כראוי — — — לשם מה דרושים כל סיפורי האהבה המדומים על דמיונותיהם, המחקים את הרומנים הצרפתיים בנוסח של אֶיִזֶן סֵי, דְּיוֹמָא ואחרים? הזמנים השתנו היום. אין כלל צורך בדמיונות, ולנו היהודים — לא כל שכן — — — החומרים שהאדון שמ"ר בוחר לרומנים שלו, אף כי הם לעתים קרובות מעובדים ברוב כשרון, מקלקלים את טעם הקוראים, ועל כן הם מזיקים יותר מאשר מועילים.

כמו נעימה מנחה מלווים הטיעונים הללו את שמ"ר ומגיעים אף לשמר"ס משפט, לאמור:

א. שמ"ר לוקח את החומר ליצירותיו מתוך הרומנים הצרפתיים;

ב. אין לזה שום קשר לחיי היהודים;

ג. ספריו משחיתים את טעמו של הקורא ומזיקים לו.

גם העניין הנזכר לעיל, שרנים ביצירותיו של שמ"ר מבלי להכיר אותן כמעט, הופך למוטיב חוזר, ואילו הרעיון ששמ"ר הוא אכן מחבר בעל כשרון — הולך

ונעלם מהביקורות. מעניין, שכותב המאמר ש. ברדיצ'בסקי, שקרא והכיר היטב את יצירותיו של שמ"ר (לפי שהוא מספר במאמרו), טוען שלא רק אהבות נמצאות ברומנים הללו. הוא מתפעל מהדרך שבה מתאר שמ"ר את החיים היהודיים ואת המנהגים היהודיים. ואילו הכותב מטעם המערכת, שמודה בעצמו שאת יצירותיו של שמ"ר כמעט אינו מכיר, נוזף בו וטוען שהוא שואב את החומר מרומנים צרפתיים, ואינו משתמש בחומר המתאים לקורא היהודי.

ביקורת חיובית נוספת 'רעצענזיע', מופיעה ב'יודישעס פֿאַלקס-בלאַט', מוסף לגל' 11-12, 1888, ללא שם המחבר. בהקדמה ארוכה מדבר המחבר על אופיה של הביקורת, שצריכה לנהוג בזולת במידת הסבלנות והרחמנות, כמידותיו של האלוהים. לגופו של העניין מציג המבקר שלוש יצירות חדשות ששמ"ר שלח למערכת: אַ שפרונג אין הימל; דאָס אַנטיקל; דער פוסטער מיוחס (קפיצה לשמיים); המציאה הטובה; היחסן הנבוב). המבקר משבח את היצירות מכל הבחינות:

"די טיפן, וואָס קומען פֿאַר אין די דריי נאָוועלן זײַנען זייער לעבעדיק פֿאַרגעשטעלט, זייער ריכטיק געשילדערט און די פסיכישע אַנטוויקלונגען פֿון די מעשים זײַנען פֿון דעם מחבר זייער גוט און דײַטלעך פֿאַרפֿאַלגט טריט פֿאַר טריט. דאָס לשון פֿון די דערציילונגען איז זייער נישט שלעכט; דאָס איז דאָס עכטע פֿאַלקס לשון מיט אַלע קנייטשעלעך נאָר אַן די גראַבקיט [...] ניט צו פֿיל דײַטש [...] מיט איין וואָרט, מיר געפֿינען די סיפורימלעך זייער איינגענעם צום לעזן, און זייער ניצלעך פֿאַר דעם המון, וועלכער קען פֿון זיי זען דאָס מוסר פֿאַר אויגן" (יודישעס פֿאַלקס-בלאַט' 11-12, עמ' 358-359).

ובעברית: הטיפוסים המופיעים בשלוש הנובלות מעוצבים באורח חי מאוד, ואף מתוארים נכון, וההתפתחות הפסיכולוגית של המעשים נתפסה בבהירות על-ידי המחבר, שאף עקב אחריה צעד אחר צעד. לשון הסיפורים לא רעה כלל; זוהי הלשון העממית על כל דקויותיה, אך בלעדי הגסויות — — — ואף לא יותר מדי מלים גרמניות — — — בקיצור, אנו מוצאים שהסיפורים נעימים מאוד למקרא, ומועילים מאוד להמון, שְלֶקֶח המוסר ממש פְרוּשׁ לעיניו).

המבקר מציין דרך אגב שאת הכינוי 'רומן' לסיפורים הקצרים הוסיף מוכר-הספרים בעצמו, כי השם 'רומן' מושך יותר קונים. בהמשך — שוב מופיע דיון ארוך בנושא הכתיב.

הנושא הזה הופיע כבר בביקורת על די גאָלדענע קעלבער (עגלי הזהב) וכן בתשובתו של 'דער יודישער גזלן' לשמ"ר בשנת 1887 ('יודישעס פֿאַלקס-בלאַט' 30, עמ' 487). נראה אם כן, שהמבקר האלמוני של 'רעצענזיע', המבקר של די גאָלדענע קעלבער ו'דער יודישער גזלן', הם לכל הנכון, אותו אדם — הוא ישראל לוי, המוציא לאור של העיתון. זאת אומרת, שאת ההערות הארסיות נגד שמ"ר מאת 'דער יודישער גזלן', וגם את חוות הדעת החיוביות מטעם המערכת חיבר אותו אדם עצמו! כנראה שהמו"ל באמת התאמץ לשוות לעיתונו תדמית של 'אובייקטיביות' והצגת דעות רב-צדדית. אולם, כאמור לעיל, היתה זאת אובייקטיביות מוגבלת. דוגמה קטנה מתוך הביקורת הנדונה: המאמר פותח

בהקדמה, הדנה בהרחבה על מהותה של הביקורת. הדיון מתפרש על כשלושה טורים בעיתון. אחר כך — הביקורת על שלושת סיפורי שמ"ר (ללא דוגמאות מהטקסטים) על טור אחד, ולסיום דיון ארוך בנושא הכתיב — על שני טורים... ואמנם איפשרו לשמ"ר להשיב למבקרו ולהציג את דעותיו מעל דפי העיתון. אולם אחרי כל מכתב של שמ"ר, כמו גם אחרי כל חוות דעת חיובית עליו, הופיעה הערת המערכת, שציינה את ה'אומפארטיי' שקייט' של המערכת, ודאגה להטות את הדברים לכף שמנגר.

כאן המקום אולי להזכיר את אחד המכתבים הראשונים של שמ"ר למערכת, אשר בו הוא מציג, בין היתר, את אמונותיו המקצועיות ואת יחסו לקהל קוראיו, לאמור:

"קוים האָט דאָס פֿאַלק פֿאַרגעניגן פֿון מיינע ראָמאַנען, און קוים ווייס איך אַז איך האָב איינעם פֿון טויזנט (ההדגשה שלי — ס. ג. פ.) געבראַכט נוצן מיט מיינע ווערק בין איך שוין צופֿרידן. איך געשטיי, אַז איך ערלויב מיר מאַנכעס מאָל עטוואָס איבערצוטרייבן אין מיינע ראָמאַנען. דאָס איז אָבער נאָר דערפֿאַר, וואָס איך קען אונדזער לעזענדעס פּובליקום. מען מוז אַ קינד געבן עטוואָס זיסעס, ווען מע וויל אים אַ ביטערע מעדיצין אינגעבן. איך ווייס אַז ווען מיר וועלן געבן דעם פֿאַלק לויטער מוסר, וועט קיינער אין דער האַנט ניט נעמען קיין בוך" (יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' 10, 1887, עמ' 151).

ובעברית: אם העם נהנה מן הרומנים שלי, ואם גם ידוע לי שהבאתי בכתבי תועלת לאחד מאלף מקוראי, הרי דייני. אני מודה, שאני מרשה לעצמי לפעמים להגזים במקצת ברומנים שלי. אך זה מפני שאני מכיר את קהל הקוראים שלנו. מן הראוי להגיש לילד ממתק, כאשר מתכוונים להשקותו בתרופה מרה. אני יודע אל נכון, שאם נגיש לעם רק הטפות מוסר, איש לא יטול כלל ספר בידו.

למעשה, אולי מתוך הגינות נעשה צדק לשמ"ר, בשעה שהעיתון פירסם בעמודו הראשון את סיפורו 'די שלימזלדיקע קנישיקלעך' (הכפֿתאות חסרות המזל). הסיפור הופיע בהמשכים בגליונות מס' 16, 17, 18 בשנת 1888. סיפור מקסים, בעצם רק אפיזודה קטנה, השופעת תיאורים ססגוניים, הומור וסאטירה.

לאורך כל שנת 1888 הופיעה סדרת כתבות של י. ח. רבניצקי (בר־קצין) 'אַן עסק מיט שמאַטעס' (עיסוק בסמרטוטים) (יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' מס' 4, 5, 13-14, 32, 33) תחת השם 'שמאַטעס' הוא התכוון ל'העכסט אינטערעסאַנטע ראָמאַנען' (רומנים מעניינים ביותר). הופעת הסדרה התחילה לִפְנֵי ונמשכה גם אחרי יציאתו לאור של שמ"רס משפט. התקפתו של רבניצקי התרכזה בעיקר במחקיו של שמ"ר, 'ממשיכי דרכו' — בוכבינדר ובקרמן. אַל שמ"ר עצמו אין הוא מתייחס אלא מעט, כאל 'אבי האסכולה', המודל לחיקוי:

"אַז דער טאַטע, שמ"ר אַליין מיט זיין שרייבן, טויג נעבעך אויף כפרות און זיינע 'באָבע מעשיות' זיינען שוין לאַנג נמאס געוואָרן, הינט קאָנט איר זיך שוין פֿאַרשטעלן ווי משונה-ווילד עס דאַרפֿן אויסווייזן די קליינע שמ"רלעך, וועלכע לערנען זיך ערשט אים נאָכצוטאָן" (יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' 32, 936, 1888).

ובעברית: כאשר כתיבתו של האב, כלומר של שמ"ר בעצמו, אינה שווה אלא

לכפרות, וסיפורי־הסבתא שלו כבר מזמן נמאסו על קוראיו. אתם יכולים לשער נפשכם מה משונים כתבי השמ"רונים הקטנים, המתחילים רק ללמוד כיצד לחקותו.

ש. ניגר במאמרו 'שמ"רס משפט אויף שלום־עליכמן' (ניגער 1947: 114) מזכיר את תופעת 'אסכולת שמ"ר':

"מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז שמ"ר איז ניט געווען אַליין, ער האָט — געוויס קעגן זײַן אייגענעם ווילן — געשאַפֿן אַ 'שולע', מען האָט זיך 'מקנא' געווען אין זײַנע 'גליקן' און אַלע לעזער זײַנען געוואָרן שרײַבער, אַלע ייִנגלעך, אַלע ליידיקגייערס — ראָמאַניסטן" (המשפט האחרון מצוטט משמ"רס משפט, עמ' 6).
וּבִעֲבֵרִית: אסור לשכוח, שמ"ר לא היה בבחינת חזיון של יחיד, אלא הוא יצר — ובוודאי בניגוד לרצונו — 'אסכולה' משלו. היו אנשים ש'נתקנאו' ב'הישגיו' (וכדברי שלום־עליכם) "כל הקוראים הפכו סופרים, כל הזאטוטים, והולכי הבטל — הפכו למחברי רומנים."

ניגר מדבר על 'פֿאַרפֿלייצעניש פֿון שונד' (הצפה של כתבי 'שונד') (שם). המושג 'שונד' כולל את הספרות הלא־קאנונית, הטריטוריאלי, הספרות המבדרת, שרבניצקי כינה בשם 'שמאַטעס' (אגב, 'שונד' הוא מושג מאוחר יותר. הוא אינו מופיע אצל שלום־עליכם בשמ"רס משפט, שם משתמש שלום־עליכם במלה 'מיסט' (אשפה)). חנא שמרוק במאמרו 'תולדות ה"שונד" בידיש' (תרביץ נב, 325–354) גם כן מתאר את תופעת התרבותם של מחקי שמ"ר, לאמור:

"הצלחתו של שמ"ר הביאה לידי כך, שכבר בשנות השמונים עלתה באירופה המזרחית קבוצה ניכרת של עמיתיו, תלמידיו ומחקיו, וביניהם כאלה שהשתמשו בשמו המפורסם כדי למכור ולהפיץ את סחורתם. הידועים ביותר ביניהם היו יהושע באַדזאָן, שמעון בעקערמאַן, עוזר בלאַשטיין, אברהם יצחק בוכבינדער ואולריך קאַלמוס" (שם: 330).

שמ"ר עצמו התקומם כנגד כל אלה שהשתמשו בשמו כדי למכור את סחורתם. בהקדמות רבות לספריו וגם במכתביו לעיתונות הוא מזהיר את הקוראים מפני החיקויים והזיופים:

"[...] די ערפֿינדונג באַשטייט אין דעם וואָס זיי ווילן דעם נאָמען 'שמ"ר' אויף זייערע ווערק שטעלן; אַלזאָ זאָג איך אָן אַלע מײַנע לעזער [...] זאָלן אַזוי גוט זײַן אַ קוק טאָן אונטן אין דער רוסישער זאַגלאַוויע (קעפל) אויב זיי וועלן מײַן וואָרן נאָמען שײַקעוויטש געפֿינען — איז דאָס ווערק מײַנע. אויב ניט — זאָלן זיי זייער אומצופֿרידנקייט צו אַנדערער מחברס קאַפּ אויסלאָזן, דען פֿון יאָר 1880 האָב איך אין אַלע מײַנע ווערק מײַן נאָמען דײַטלעך אין רוסיש געשריבן" (שמ"ר, די עגונה, הקדמה).

וּבִעֲבֵרִית: הטעם הוא בזה, שהם מבקשים להציג את השם 'שמ"ר' על חיבוריהם וליחסו לעצמם; הריני מודיע, אפוא, לכל קוראי ומבקשם להביט לכותרת הרוסית. אם ימצאו שם את שמי הנכון — שייקביץ' — החיבור הוא שלי, ולא — עליהם להטיל את כל מידת אי־שביעות הרצון על ראש המחבר האלמוני, באשר החל מ־1880 רשמתי בבהירות את שמי ברוסית בשולי כל כתביו.

שנים ספורות לאחר שהתחיל לפרסם את יצירותיו, כבר נאלץ שמ"ר להזהיר את קוראיו מפני גונבי שמו, ומחקי סגנונו!

חיבוריהם של שמ"ר ומחקיו הציפו את שוק הספרים. מהרשימה הביבליוגרפית שערך שלום-עליכם בשנת 1888 'א רעעסטער איבער אלע זשאַרגאַנישע ביכער וואָס זיינען אָפגעדרוקט געוואָרן אינ'ם יאָר תרמ"ח' (רשימת כל הספרים בידיש שנדפסו בשנת תרמ"ח) ניתן להבחין בנתונים הבאים: מתוך 78 ספרים — 19 הם מאת שמ"ר, 5 — מאת בוכבינדער, 6 — מאת בעקערמאַן. ביחד — 30 ספרים, פחות ממחצית כל הספרים שיצאו לאור באותה שנה הם ספרי ה'שונד'! לעומתם הופיע רק ספר אחד מאת אברמוביץ (מנדלי מוכר-ספרים) ושלושה ספרים מאת שלום-עליכם, כולל שמ"רס משפט. ב-1889 המצב החמיר עוד יותר. חשוב להדגיש, שמ"ר לא היה יוצר בודד ויחיד מסוגו, אלא פרט אחד מתופעה ספרותית רחבת ממדים.

אין פלא אפוא, שהתופעה הזאת עוררה את חמתם של המבקרים והסופרים. רבניצקי ראה בהתרבות הרומנים פגע, אסון בחיי היהודים. לפיכך הוא התגייס בכל מאודו למלחמה במגפת הרומנים, כדי לנקות את ספרות יידיש מה'שמאַטעס', ולגונן על הקוראים מפניהם. הוא אף קרא לסופרים אחרים, מוכשרים ממנו, להצטרף למאבק:

"איך בין נישט קיין גרויסער מומחה אויף צו געבן פלאַמענדיקע פעטש, מיין פֿעדער איז אויך ניט שטאַרק שטעבעדיק ווי מע דאַרף צו אַזאַ מיין מלאכה. אַוודאי וואָלט נישט געוועזן קיין גרויסע עוולה אַז עס זאָלן זיך נעמען צו דער זאַך גרעסערע קינסטלער, וואָס זייער נשמה איז מער מסוגל צו קריטיק ווי מינע" (יודישעס פֿאָלקס-בלאַט' 1888, ביילאַגע, מס' 5, עמ' 154)⁴.

ובעברית: אינני מומחה בהנחת סְטירות לזהטות, אף העט שלי אינו דוקר במידה הדרושה למלאכה מעין זו. ולא היה כלל מזיק, אילו היה מתגייס למלאכה זו אמן גדול ממני, שנפשו ערוכה ומסוגלת יותר למתוח ביקורת ממני.

באולם בית המשפט

"אין אַ גרויסן זאָל, אַרום אַ גרינעם טיש, אויבן אָן זיצט דער פרעדסעדאַטעל, אַן אַלטער מאַן; נעבן אים פֿון ביידע זייטן צוויי טשלענעס; ביי דער זייט, [...] זיצט דער פראָקוראַר, אַ בייזער יונג מיט פֿיערדיקע אויגן; אַקעגן [...] זיצט דער זאַשטיטיניק, דער אַדוואָקאַט, אַ לעבעדיקער, אַ פֿריילעכער יונגעראַן; אַ ביסעלע ווייטער זיצט דער סעקרעטאַר ביי אַ גאַנץ גרויסן טיש, אויף וועלכן עס ליגן אָנגעוואָרפֿן איינס אויפֿן אַנדערן אַ האַלבע מאה ביכער: 'העכסט אינטערעסאַנטע ראַמאַנען' פֿון שמ"ר [...]" (שלום-עליכם, שמ"רס משפט, עמ' 3).

ובעברית: באולם גדול, סביב שולחן ירוק, יושב אב בית-הדין, איש בא בימים. לידו, מימינו ומשמאלו, יושבים שני שופטים. מצד שמאל יושב הקטיגור, ברנש רגוז חמור סבר, שעיניו רושפות אש. לעומתו, מצד ימין, יושב הסניגור, עורר-הדין, איש צעיר עליז ומלא חיים. במרחק מה מהם יושב המזכיר ליד שולחן גדול למדי,

שעליו נערמו זה על גבי זה כמחצית מאה ספרים: 'רומנים מעניינים ביותר' מאת שמ"ר].

כך מתחיל שלום-עליכם את יצירתו: תיאור מפורט של אולם בית המשפט והנוכחים בו, העמדת התפאורה והצגת הנפשות הפועלות. לצד הנוכחים מוקדש מקום חשוב גם לרומנים של שמ"ר. והנה הנאשם עצמו:

"צווישן גראַטעס, אויפן בענקל, וואָס סע הייסט 'סקאַמיאַ פּאַרסודימין (באַשולדיקונגס-באַנק) זיצט דער פּאַרסודימע (באַשולדיקטער) שמ"ר, אַ ייד ניט גאַנץ אַלט און אויך ניט זייער יונג, ניט גאַנץ שוואַרץ, און נישט זייער ווייס, נישט גאָר מיאוס, אָבער אויך נישט קיין פּאַרשוין [...]'" (שם).

ובעברית: בין הסורגים, על ספסל המכונה 'ספסל הנאשמים', יושב הנאשם שמ"ר, יהודי שאינו זקן מאוד ואינו צעיר מאוד, אינו שחור כולו ואף לא לבן, אינו מכוער אך גם לא יפה-תואר...].

מהתיאור החיצוני הזה עולה דמות סתמית, חסרת ייחוד כלשהו. ממול — שנים-עשר המושבעים, בני מעמד וגיל שונים זה מזה. להלן בא תיאור הקהל הממלא את אולם בית המשפט:

"דאָס פּובליקום באַשטייט פֿון פּשוטע יידן, פֿונ'ם המון-העם, וואָס פּאַרשטייט ניט קיין אַנדער שפּראַך חוץ זשאַרגאָן; עס איז אויך דאָ פֿול ווייבער, מיידלעך, האַלב-געבילדעטע מאַמזעלן און אויך חדר יינגלעך" (שם, עמ' 4).

והקהל מורכב מיהודים פשוטים, בני המון-העם, שאינם מבינים אלא את לשון ה'ז'ארגון, כן יש ביניהם הרבה נשים, נערות, עלמות מגונדרות ואף נערים מן ה'חדר'.

התיאור מדגיש את פשטותו של הקהל. זהו קהל הקוראים של שמ"ר. המזכיר מתחיל לקרוא את כתב האישום, אשר פותח בסקירה על התפתחותה של השפה וספרות יידיש בתקופה האחרונה. ארבעה ענקים ('גיגאַנטן', 'ריזן') תרמו להתפתחות הזאת, יצרו ז'ארגון חדש, והפיכו בו רוח אירופית: אברמוביץ, לינעצקי, גאָלדפֿאָדן בפולין, דיק — בליטא.

אך יחד עם האורות מופיעים הצללים. כאן מתחיל תיאור מטאפורי של התהוות הספרות הלא-קאנונית, הספרות המבדרת. כך מתאר שלום-עליכם (בכתב האישום) את הניגוד בין הספרות הטובה, לדעתו, לבין הספרות האחרת:

"דאָרט וווּ עס וואָקסן פֿרוכטבאַרע ביימער, שפּראַצן אויך אַרויס פעטשעריצעס (אוקראַיניש: שוועמלעך), און אַרום רויזן געפֿינט איר דערנער. אין יעדער ליטעראַטור גייט אויף איין סטעזשקע (שטעג) דער גרויסער טאַלאַנט מיטן קאַליקע דעם טויגעניכץ; נאָכן שענסטן גיבור, נאָכן לייב, פּויזשעט נאָך אַ קליין ווערעמל [...] הויבט אָן פֿונ'ם ווערעמל ווערן אַ גרויסער וואַרעם און דער שאַדן איז פֿון אים אַזוי גרויס, אַז דער עולם הויבט אָן צו זוכן מיטלען אַרויסצורייכערן אים מיט זיין געדעכעניש [...]'" (שם, עמ' 5).

ובעברית: במקום בו צומחים עצים נותני פרי, צצות גם פטריות, וליד שושנים אתה מוצא גם חוחים. בכל ספרות מתנהל כשרון גדול בשביל אחד עם איזה לא-יוצלה; בעקבות הגיבור היפה בין בעלי החיים, האריה, מזדחלת גם תולעת

קטנה. — — ולפעמים גדלה ומתנפחת התולעת והנוק שהיא מביאה הוא גדול כל כך, עד שהציבור מתחיל לחפש אמצעים לַנְדָף ולמחות את שמה וזכרה — —].
כתב האי־שום ממשך לתאר כיצד התרחק העם מהסופרים שלו והתחיל לשכוח אותם. ואז התחילו התולעים הקטנים לגדול ולהתרבות, עד שהציפו את הז'ארגון בדברים מאוסים:

"די קליינע ווערעמלעך [...] האָבן אָנגעהויבן צו לייגן אייער, זיך פֿרוכפערן און מערן — און עס האָבן זיך אַ שאַט געטאָן פֿון אַלע ווינקעלעך טאַראַקאַנעס, נעסטלעך, זשוקלעך אַלערליי און האָבן פֿאַרפֿאַסקודעט (אומריין געמאַכט) דעם זשאַרגאַן מיט אַזעלכע מיאוסקייטן, אַז ער וועט זיך דאַרפֿן לאַנג רייניקן און וואַשן [...] (שם, שם, עמ' 6).

וובעברית: התולעים החלו להטיל ביצים, לפרות ולרבות — והנה הגיחו מכל הזוויות מקקים, תיקנים, ג'וקים למיניהם ולכלכו את הז'ארגון בזוהמה כזאת, עד כי נאלץ זמן רב להתנקות ולהתרחץ — —).

תיאור עשיר, ססגוני שכוה, המעלה אפילו רגשות של גועל וחלאה, מוציא את הקורא מהציפיה להצגת דברים נייטרלית, אובייקטיבית, כפי שמתבקש ממעמד בית־המשפט. נראה שמחבר 'המשפט' אינו שואף בהכרח לתיאור אובייקטיבי, אלא מעדיף לעורר ולערב את הקורא מבחינה רגשית על־ידי שימוש בשפה פואטית במקום בשפה משפטית־טכנית. ומהמשל לנמשל: החרקים המזהמים את הז'ארגון ומשתלטים עליו הם הרומנים הפופולריים. כך מציג שלום־עליכם את התופעה (שממדיה תוארו בפרק הקודם):

"ווי זאָמד און מיסט האָבן זיך אַ שאַט געטאָן זשאַרגאַניסטן, פֿאַלקסשרייבער, ראָמאַנמאַכערס, און מע האָט אָנגעפֿילט דעם זשאַרגאַן מיט ראָמאַנען — און מיט וואַסערע ראָמאַנען? — אַז מע האָט פֿאַרפֿלייצט מיט זיי די וועלט און מע האָט אַזוי פֿאַרדאַרבן דעם געשמאַק פֿונעם פּובליקום, אַז אויסער אַ ראָמאַן וויל קיינער אין די הענט גישט אַרײַנגעמען קיין אַנדער ווערק!" (שלום־עליכם, עמ' 6).

[וובעברית: וכמו חול ואשפה נשפכו יודעי־הז'ארגון על גדותיו ברומנים — ובאיזה רומנים?! — הציפו בהם את העולם וקלקלו את טעם הציבור, שמלבד רומן אינו מוכן ליטול ביד שום ספר!].

אך הגדול והפורה מבין כל החרקים הנ"ל הוא הנאשם שמ"ר:
"נאָר דער גרעסטער, דער פֿרוכטבאַרסטער, דער רייכסטער פֿון אַט די אַלע טאַראַקאַנעס, נעסטלעך און ווערעמלעך, איז דער גרויסער ראָמאַנמאַכער, אונדזער פֿאַסודימע (באַשולדיקטער) שמ"ר."

[וובעברית: אך הגדול ביותר, הפורה והעשיר ביותר מכל המקקים, מרבי־הרגליים והתולעים, הוא מחבר־הרומנים, הנאשם שלנו שמ"ר].

הצגת הנושא נעשית על־ידי שלום־עליכם בצורה שיטתית מאוד: תחילה הוא מתאר את פריחתה של ספרות יידיש, אחר כך את התפתחות הרומנים והשתלטותם על הספרות, ולבסוף — מהכלל אל הפרט — הבולט והמזיק בתחום הזה, גדול התולעים — שמ"ר. ובאשר ליצירותיו של שמ"ר ולהשפעתן — גם אלה מתוארות בצורה מקיפה וחריפה:

"[...] זינע אוממעגלעכע, וואָסעריקע ראָמאַנען, מיט זינע ווילדע משונה ווערק, וואָס שטייען נידעריקער פֿון יעדער קריטיק, און וואָס זינען בפֿירוש שעדלעך פֿאַר די לעזער, ווי סם המוות [...] (שלום עליכם, עמ' 7).

ובעברית: הרומנים המימיים והבלתי אפשריים שלו, ויצירותיו המשונות והפרועות, שהן מתחת לכל ביקורת, והן בפירוש מזיקות לקוראים ממש כרעל מִמִּית — —).

נראה שאפילו בשלב ההקדמה, שלב התיאור, עוד לפני בדיקת היצירות עצמן, נוקט המחבר עמדה ודן את הנאשם לכף חובה. בגלל חומרת המצב נערכה חקירה על 'חצי מאה' הרומנים של שמ"ר, והרי המסקנות, המנוסחות כסעיפי האישום העיקריים:

א. אַז כמעט אַלע ראָמאַנען זינען, מחילה, געלקחנט פֿון פֿרעמדע ליטעראַטורן;
ב. אַז אַלע ראָמאַנען זינען אויף איין שניט;
ג. אַז דער ראָמאַנמאַכער גיט נישט קיין רעאַלע, קיין אמתע בילדער פֿונעם ייִדישן לעבן;

ד. אַז זינע ראָמאַנען קערן זיך, דעריבער, מיט אונדז ייִדן כלל וכלל נישט אָן;
ה. אַז די ראָמאַנען צעציען נאָר די פֿאַנטאַזיע, און קיין שום מוסר, קיין שום מאָראַל קאַנען זיי ניט געבן;

ו. אַז סע געפֿינט זיך דאָרט נאָר ניבול פֿה מיט ציניזם;
ז. אַז זיי זינען חוץ־לזה זייער שלעכט צונויפֿגעשטעלט;
ח. אַז דער פֿאַרפֿאַסער איז, ווי עס ווייזט אויס, אָן עם האַרץ;
ט. אַז קיין חדר־ייִנגלעך מיט דערוואַקסענע מיידלעך טאָר מען זינע ראָמאַנען בשום אופֿן נישט געבן;

י. אַז סע וואָלט געווען אַ מצווה גדולה, אַז מע זאָל אים אַרויסרייכערן מיט זינע ווילדע־משונה ראָמאַנען פֿונעם זשאַרגאָן דורך אַ לויטערע, אַ באַשטענדיקע קריטיק" (שלום עליכם, עמ' 7-8).

ובעברית:

א. שכל הרומנים שלו, במחילה, נסחבו מספרויות זרות;
ב. כל הרומנים שלו כתובים על פי דפוס אחד;
ג. מחבר הרומנים אינו מעלה תמונות ריאליות ואמיתיות מחיי היהודים;
ד. ואין לנו, היהודים, שום עניין ונגיעה ברומנים שלו;
ה. הרומנים מותחים את הדמיון, ואין בהם קורטוב של מוסר־השכל;
ו. ואין בהם אלא ניבול פה וציניות;
ז. וחוצ' מזה, הם בנויים בצורה גרועה;
ח. והמחבר בעצמו הוא, לכל הנכון, בור ועם הארץ;
ט. אסור לתת רומנים אלה בידי דרדקי־ה'חדר' ובידי נערות מתבגרות;
י. ותהיה זו מצווה גדולה כאשר ינדפו אותו עם הרומנים הפרועים־המשונים שלו מן הז'ארגון באמצעות ביקורת מתמדת ונהירה.

לאחר המסקנות החמורות הללו, ולאחר המשפט המסכם את כתב האישום,

האומר שיצירתו של שמ"ר הינה תוצאה של חוסר השכלה של המחבר, הפשטנות של הקוראים, ושתיקתה של הביקורת, שומעים את זעקתו של הנאשם: "סע איז אין גאַנצן איבער קנאה, הער פּרע־רסע־דאַטעל, איבער קנאה, איך זאָג אייך בנאמנות, סע איז איבער קנאה!" (שלום-עליכם, עמ' 9).
וובעברית: כל זה אינו אלא מתוך קנאה, אדוני יושב־הראש, מתוך קנאה, אני אומר לך באמונה, הכול רק מתוך קנאה!!.

לאורך הדיון המשפטי כולו, לאחר ניתוחי היצירות, ההוכחות התקיפות וההאשמות הכבדות, תגובתו היחידה של הנאשם היא: 'הכול רק מתוך קנאה!'. כמו פזמון חוזר, הוא חוזר בעקשנות על אותה תגובה דלה וסתמית. כאן נפתח נאומו של התובע. זהו החלק העיקרי והמשמעותי ביותר בשמ"רס משפט, התופס את חלקו העיקרי של הספר: מעמ' 9 עד עמ' 89. הווה אומר: 80 עמודים מתוך 102 עמודים מוקדשים לנאומו של התובע, ואילו 20 העמודים הנותרים מכילים את דברי הסניגור (כ" 9 עמודים), תגובתו של הנאשם (כעמוד 1), כתב האישום, גזר הדין והמסקנות. מהצגת הדברים ביחס כזה ניתן לראות, שמטרתו של מחבר 'המשפט' לא היתה לערוך משפט כהלכתו, אלא בעיקר למתוח ביקורת על יצירותיו של שמ"ר באמצעות דברי התובע. התובע של שלום-עליכם עושה את מלאכתו בצורה יסודית ומפורטת, בלשון מטאפורית ועשירה, בסגנון חריף ובוטה, מבלי לחסוך באמצעים כלשהם, כמו לעג וזלזול למשל. הוא מנתח את היצירות של שמ"ר ובוחר אותן מאספקטים שונים, מביא דוגמאות מהטקסטים, מעלה השוואות בין שמ"ר לסופרים האחרים ומוסיף את דעתו האישית (שהיא של שלום-עליכם, כמובן).

התובע פותח בתיאור חומרת האשמה של שמ"ר. הוא טוען, שלמרות שהנאשם לא רצח ולא שרד, הוא בכל זאת פושע:

"איז ער מער פֿאַרברעכער אַלס אַ גנב, אַ רוצח, אַ קוילער" (שלום-עליכם, עמ' 9).

וובעברית: הוא פושע יותר מן הגנב, מן הרוצח, מן הקוטל!.

לא בחרב אלא בעט שבידו הוא תקף את ספרות היידיש הטהורה, השחית את טעמם של הקוראים הפשוטים, שאינם יכולים להבחין בין היצירות הטובות כמו אלו של אברמוביץ לבין האשפה ('מיסט'), כמו אלו של הנאשם שמ"ר. לכן אשמתו היא כה חמורה כי הוא פשע לא נגד היחיד, כי אם נגד העם כולו:

"אַפּנאַרן אַ מענטשן, צונעמען ביי אײנעם געלט, הרגענען, קוילן איז נאָך מיין מיינונג אַ קלענערער פֿאַרברעך, אַלס אַפּנאַרן אַ גאַנץ פֿאַלק, קוילען אַ גאַנצע ליטעראַטור, פֿאַרדאַרבן דעם געשמאַק פֿון טויזנטער לעזער. דען אינעם ערשטן פֿאַל קומט אַפּ אַ פרט, אַ יחיד, און דאָ לײַדט אַ כלל. אַ רביש; דאָ לײַדט דער גאַנצער המון-עם" (שלום-עליכם, עמ' 10).

וובעברית: לרמות בן-אדם, ליטול את כספו, להרוג, לשחוט — כל זה, לדעתי, פשע קטן יותר, מאשר לרמות עם שלם, לשחוט ספרות שלמה, לקלקל את טעמם של אלפי קוראים. באשר במקרה הראשון נפגע הפרט, היחיד, ואילו כאן סובל הכלל, סובלים הרבים, סובל כל המון-העם!.

מכאן נפתחת הביקורת המפורטת, המתקיפה כל פינה וצד ביצירותיו של שמ"ר: שאיבת החומר מהרומנים הזרים, בעיקר הצרפתיים; הצגת נושא האהבה; תפיסת המוסר; ההומור והסאטירה; הדמויות הסטריאוטיפיות; העלילות השדופות שחוזרות; קטעי שירה סנטימנטליים; תיאורי שערוריות; התייחסות לאקטואליה; הפילוסופיה; הלשון. לצד כל אלה מציג התובע (שלום-עליכם) את דעותיו על הרומן וטיבו; על יחסו של סופר אמיתי לאירועים אקטואליים בחיי העם; הוא מביא דוגמאות ומשווה בין שמ"ר לאברמוביץ (מנדלי מוכר-ספרים), ספקטור, לינצקי וסופרים יהודים אחרים.

בהמשך ננסה להעלות ולפרט את סעיפי הביקורת, ואף להעמידם לעומת קטעים מיצירותיו של שמ"ר. אך תחילה ננסה לבדוק את סגנון נאומו של התובע. מה שמאפיין במיוחד את הרטוריקה של התובע – הן החזרות. הוא חוזר לעתים על אותם רעיונות, לפעמים באותן המלים, לפעמים במלים שונות. למשל:

"געפֿינען זיך אַזעלכע בעל־עגלות, וואָס רופֿן זיך אָן ראָמאַניסטן' און פֿאַרדאַרבן וווּ עס איז דאָ אַ גוטער געפֿיל ביים המון־עם, און פֿאַרדאַרבן דאָס געשמאַק פֿונעם עולם, און פֿאַרדאַרבן די שפּראַך גופֿא" (שלום-עליכם, עמ' 26).

ובעברית: נמצאים עגלונים כאלה, המכנים את עצמם 'מחברי רומנים' ומקלקלים את הרגש הטוב בקרב המון־העם באשר הוא שם, ומקלקלים את טעם הציבור, ומקלקלים את הלשון עצמה. בתוך המשפט הקצר חוזרת המלה 'פֿאַרדאַרבן' שלוש פעמים, וגם הרעיון עצמו כבר הופיע לפני כן. לעתים רואים ביטוי מסויים החוזר בצורות שונות, בשינויים קלים או בשפות שונות:

"אַזאַ חילול השם, אַזאַ סוויאַטאַטסטוואַ (חילול־הקודש), אַזאַ גאַטס־לעסטערונג איז נישט ערלויבט אַפֿילו אין אַ קאַבאַק, אַפֿילו אין אַ שענקל, צווישן שיכורים [...]" (שלום-עליכם, עמ' 24).

ובעברית: חילול־שם מעין זה, חילול־קודש מעין זה אינו מותר אפילו בבית־מרוח, אף לא בפונדק בין שיכורים...].

דוגמה נוספת לאותו סגנון, מתוך קטע אחר, כשהתובע בא להסביר את תפקידו של הסופר בעם:

"דערום איז דער דאָזיקער שרייבער ביי יעדן פֿאַלק אַ גאַטס דינער, אַ כהן, אַ נביא, אַ מליץ יושר, דערום האָט ליב יעדעס פֿאַלק דעם דאָזיקן גאַטס דינער, דעם כהן, דעם נביא, דעם מליץ יושר, וועלכער טרייסט אים אין זיין קומער, פֿרייט זיך מיט זיין פֿרייד, און פֿירט אים דורך אַלע זיינע אידעעס, געדאַנקען, מחשבות, האַפֿענונגען א.ז.וו" (שלום-עליכם, עמ' 67–68).

ובעברית: לפיכך מוחזק הסופר הזה בעיני העם כמשרת הָאֵל, ככהן, כנביא, וכמליץ־יושר. לפיכך כל עם אוהב את משרת־האל, הכהן, הנביא ומליץ־היושר, אשר מנחם אותו בעצבותו, שמח בשמחתו ומדריכו בכל הרעיונות שלו, מחשבותיו ותקוותיו וכד'ו.

התובע משתמש במלל רב לתיאור אותו עניין. הוא חוזר על אותם הדברים בעקשנות, לפעמים בצורה מעט שונה, כדי שדבריו ייקלטו, ירשימו, ויגיעו לכל

מאזין ולכל קורא. מאפיין נוסף ברטוריקה של התובע הוא יצירת הכללות סטריאוטיפיות, תמצות של נושאים לתוך רשימות. לדוגמה:
"אַרײַנלאַזנדיק זײַך אין דער פֿאַנטאַזיע אַרײַן, איז אונדזער ראָמאַניסט שמ״ר אַזוי ווייט פֿאַרקראַכן, אַז פֿון מלמד ווערט בײַ אים אַ לאַרד, פֿון אַ קוימענקערער אַ גראַף, פֿון טױט לעבעדיק און פֿון לעבעדיק טױט; מיליאָנען מיט בריליאַנטן וואַלגען זײַך בײַ אים ווי מיסט; אַלע משרתים מיט די דינסטמיידלעך שפּילן בײַ אים ליבעס [...] איבער וועלכע זיי טרינקען זײַך, שיסן זײַך, הענגען זײַך א.ז.וו." (שלום-עליכם, עמ' 13).

ובעברית: בשקעו בדמיונות שלו, הרחיק מחבר־הרומנים שלנו שמ״ר עד כדי כך, שמלמד הופך לדידו ללורד, מנקה־ארובות מתגלגל לדוכס, המת הופך לחי והחי למת, מיליונים ואבני־חן מתגלגלות אצלו כאשפה; כל המשרתים והמשרתות מנהלים עלילות אהבה — ומפני אהבה זו הם מטביעים עצמם, מתאבדים ביריה, תולים את עצמם וכן הלאה.

ועוד רשימה כזאת, המכלילה ומתמצתת את המתואר ברומנים של שמ״ר:
"אויף דעם אָרט וואָס ספּעקטאָר וועט באַשרײַבן דעם בעל־עגלה מיט זײַנע צוויי שקאַפּעס, וועט שמ״ר קענען מאַכן צען באַנדיטן, זיבן ענגלעך, פֿינף אומשולדיקע נפֿשות, דריי טױטע מתים פֿון די קבֿרים, אַ מלמד מיט אַן ערלת אַקעגן די לבֿנה, אַ דועל צווישן יאַקעלזאָן און אַצקעלזאָן, מיט אַ פֿלעשעלע סס־המוות, מיט אַ שטריקל, מיט הייסע בריוו, מיט זיסע צוקערלידער, מיט פֿאַרריסענע אויגן צום הימל, מיט מוראדיקע חלומות און מיט אַ סך טרערן און מיט אַ סך בלוט!" (שלום-עליכם, עמ' 44). כל שמ״ר ברשימה אחת!

ובעברית: במקום בו יתאר ספקטור את העגלון עם שתי הסוסות הסחופות שלו, יעלה שמ״ר עשרה שודדים, שבעה מלאכים, חמש נפשות טהורות שלא חטאו, יקים שלושת אלפים מתים מקברותיהם, יציג מלמד עם ערלית אל נוכח הירח, דו־קרב בין יאקלזון וחזקאלזון, צלוחית עם רעל־מוות, עם חבל, עם מכתבים לזהטים, עם שירי־נופת מתוקים, עם עיניים מגולגלות אל השמיים, עם חלומות זוועה והמון דמעות והרבה מאוד דם שפוך!.

גם את הדמויות של שמ״ר מציב שלום-עליכם בתוך הרשימות. הנה דוגמה המתארת את הדמויות השליליות:

"אַלע העלדן פֿון שמ״ר, די באַנדיטן, זײַנען ניט קיין העלדן, ניט קיין מענטשן, ניט קיין חיות־רעות, גלאַט אַזוי פיפּערנאַטערס, האַלב פֿיש האַלב מענטש, וואַווקעלאַקעס, אחשתרנים, אַכט פֿיסיקע פֿערד, משונה ווילדע ברואים [...]" (שלום-עליכם, עמ' 35-36).

ובעברית: כל גיבורי שמ״ר, השודדים אינם גיבורים, אינם כלל בני־אדם, גם לא חיות רעות, אלא סתם שפיפונים, חצאי אנשים וחצאי דגים, אנשים־בדמות־זאבים, אחשתרנים, סוסים בעלי שמונה רגליים, ברואים משונים ופרועים להבעית...!

הדמויות החיוביות מוצבות גם הן ברשימות דומות. ניתן לומר ששמ״ר ס משפט כולו מלא וגדוש באין ספור רשימות כאלה.

לצד החזרות הרבות ועריכת הרשימות, מפגין התובע לעג וזלזול כלפי שמ"ר. הוא גם מתאר חולשה פיזית וסבל רב שמתלווים לקריאת הרומנים: "[...] סע האָט מיך געשלאָגן אָנגסטן, צו דער גרינער גאַל האָט דאָס מיר געעקלט, מיט צרות, מיט לייד האָב איך עס דאָך געמוזט איבערלייענען, גלייך מיט אַלע זיינע געצייכנטע ראָמאַנען, פֿון וועלכע אַ שוואַכער מענטש מוז נאָך דעם אַפקרענקען אַ האַלב יאָר צייט [...] קיין גוטן פֿרײַנד מינעם ווינטש איך קלאָר ניט אַזאַ שטראָף, איבערצולעזן אַ האַלבע מאָה ראָמאַנען פֿון שמ"ר" (שלום-עליכם, עמ' 22).

ובעברית: הוטלו בי פחדים, נתקפתי בחילה עד כדי גועל-נפש, בצרות ובייסורים בכל זאת נאלצתי לקרוא, בתוספת כל הרומנים המצויצים שלו, שמהם עשוי אדם חלש לחלות למשך חצי שנה — — — ללידד טוב איני מאחל בעליל עונש מעין זה: לקרוא חמישים רומנים של שמ"ר!].

ובהמשך — תגובה חריפה עוד יותר, סלידה, תגובה פיזיולוגית חולנית כלפי שמ"ר:

"נאָר ער (דער ראָמאַן) איז מיר אויסגעפֿאַלן באַקאַם, דען ער האָט מיר פֿאַרטשאַדעט דעם קאַפּ, קאַליע געמאַכט דעם מאַגן, אָנגעזאַליעט אויפֿן האַרצן און צוגענומען דעם אַפעטיט..." (שלום-עליכם, עמ' 69).

ובעברית: אך הוא — הרומן — יצא לי מהאף, כי הוא אפף את ראשי באַדְהֶם, קלקל את קיבתי, החריא על נשמתי וחיסל את תאבונתי.. וכך, בעקשנות, בלהט ובשצף קצף, באמצעות חזרות רבות ורשימות ארוכות, בתוספת תחושות אישיות של חולי פיזי, מעביר התובע את טיעונו נגד שמ"ר. אחרי התובע קם הסניגור להשמיע את נאוומו.

"[...] דער פֿראָקוראַר האָט אייך דאָ אויסגעמאַלט אַ גאַנץ שיינעם בילד און האָט אייך פֿאַרגעשטעלט מיין קליענט שמ"ר ווי אַ שעדלעכן פֿאַראַזיט, ווי אַ פֿאַלקס מערדער, ווי אַ רוצח, אַ גולן א.ד.ג." (שלום-עליכם עמ' 89).

ובעברית: הקטיגור צייר כאן לעיניכם תמונה יפה למדי, והציג לפניכם את מרשי שמ"ר בדמות טפיל מזיק, רוצח עם, קטלן, גולן וכדו'. הסניגור חוזר על דברי התובע. ולא רק שהוא חוזר, אלא הוא גם מסכים עם האשמותיו של התובע:

"דער הער פֿראָקוראַר ווייזט אויס, אַז שמ"ר איז ניט קיין מאַראַליסט, ניט קיין סאַטיריקער, ניט קיין פֿאַעט, ניט קיין בעלעטריסט, ניט קיין פּסיכאָלאָג, ניט קיין פֿילאָזאָף און ניט קיין עסטעטיקער; זייער פֿיין, איך בין מסכים, איך גיב אים נאָך" (שלום-עליכם, עמ' 92).

ובעברית: האדון הקטיגור מראה, ששמ"ר אינו מטיף מוסר, אינו סאטיריקן, אינו משורר, אינו מספר, אינו פסיכולוג, אינו פילוסוף ואף לא אסתטיקן; יפה מאוד, אני מסכים, אני מוותר לו].

זוהי הטקטיקה של הסניגור: הוא חוזר על דברי התובע (כאילו משנן אותם באוזני הקהל). אינו שולל ואינו מכחיש אותם, אך בכל מצב מנסה למצוא גם נקודות זכות:

"דער הער פראקוראָר זאָגט, אַז זײ זײַנען אַלע איבערגעניצעוועט פֿון פֿראַנצויזישע ראַמאַנען; לאַז זײַן אַזױ, איז דאָס אויך עפעס ווערט" (שלום-עליכם, עמ' 90).

וובעברית: האדון הקטיגור טוען שהם כולם משוחזרים מתוך רומנים צרפתיים; יהי בן, אך גם אז הרי זה שווה משהו.

לגבי ההשוואה בין שמ"ר לבין הסופרים האחרים אומר הסניגור:

"דער הער פראַקוראָר פֿירט דורך אַ פֿאַראַלעל צווישן מיין קליענט שמ"ר און צווישן אַבראַמאָוויטשן, לינעצקי, גאַלדפֿאַדען א.ד.ג. — וויי איז מיר! ווער זאָגט דען אַז ער קען זיך גלייכן צו זײ? שמ"ר אַליין וועט עס אייך אויך ניט זאָגן! ער איז דאָך ניט אַזאַ אידיאָט, אַז ער זאָל זיך וועלן אינערעדן אַזאַ גראַבע נאַרישקייט..." (שלום-עליכם, עמ' 91).

וובעברית: האדון הקטיגור מעלה הקבלה בין מרשי לבין אברמוביץ (מנדלי מוכר-ספרים), לינצקי, גולדפאדן וכד' — אבוי לוי! מי אומר, שהוא יכול להשתוות אליהם? שמ"ר עצמו לא יאמר לכם דבר מעין זה! הוא אינו עד כדי כך אידיוט, שיבקש להונות את עצמו בטיפשות גסה כזאת...].

כיצד בכל זאת מנסה הסניגור להגן על מרשו? — הווה אומר: בצורה לא עניינית, בטיעונים סתמיים, חסרי תוכן וערך. אגב, להבדיל מהתובע, הסניגור אינו מביא שום ציטוטים, שום הוכחות מהטקסטים של שמ"ר. הוא אינו עוסק בביקורת ספרותית, אלא מציג טיעונים כלליים כמו: מתפקידו של התובע לנבור ולחפש חטאים, שגיאות ופגמים כדי להאשים; הוא מדגיש את העניין הכמותי: לכתוב 100 רומנים זו עבודה קשה, המבליטה את התריצות של שמ"ר; לגבי טענתו של התובע, ששמ"ר הוא רוצח וגולן, שואל הסניגור — האם יש לנאשם פנים של רוצח? האם כך נראה גולן? גם המחקים הרבים (נאָבטענצער) הם הוכחה לערכו ולטיבו של שמ"ר, שהרי אם לא היה ביצירותיו שום דבר של ממש — לא היו קמים חקיניים כה רבים. על שני טיעונים נוספים חוזר הסניגור בעקשנות:

א. לא יתכן שבכל היצירות של שמ"ר אין שום דבר ממשי ואמיתי: "שמ"רס ראַמאַנען האָבן אין זיך יאָ עפעס" (שלום-עליכם, עמ' 94); וובעברית: בכל זאת יש משהו ברומנים של שמ"ר.

ב. שמ"ר אינו אשם, קהל הקוראים אשם. שמ"ר כותב לפי טעמו ולפי דרישותיו של קהל הקוראים:

"שמ"ר האָט גוט פֿאַרשטאַנען, וואָס דער עולם האָט ליב; נו, וואָס זשע איז שמ"ר שולדיק, אַז דאָס פּובליקום פֿאַרשטייט ניט? וואָס זאָל שמ"ר טאָן, אַז דער המון האָט פֿאַרט ליב אַזעלכע באַבע־מעשיות, ווי דער הער פראַקוראָר רופֿט זײ אָן, מיט באַנדיטן, פיפּערנאַטערס און וואָוקעלאַקעס?" (שלום-עליכם, עמ' 94). וובעברית: שמ"ר היטיב להבין, מה הקהל אוהב; נו, מהי אשמתו של שמ"ר, שאין הקהל מבין? מה יכול שמ"ר לעשות, אם הקהל אוהב בכל זאת סיפורי־סבתא, כפי שהאדון הקטיגור מכנה אותם, עם שורדים, שפיפונים ואנשים־דמויי־זאב?].

ובהמשך:

"די מאַסע, דער המון־העם איז אַ קליין קינד און סע קען ניט אַנטשלאָפֿן ווערן אַן אַ באַבע־מעשה (שם). [ובעברית: המון־העם אינו אלא ילד קטן, ואין הוא מסוגל להירדם בלעדי איזה סיפור־סבתא].

אגב, את הטיעון הזה, שהעם הוא כמו ילד קטן, כבר השמיע שמ"ר בתשובותיו למבקרים. הסניגור משתמש בדברי שמ"ר עצמו, כדי להגן עליו לכאורה. הוא מוסיף ששמ"ר הוא סופר לפשוטי העם, ואילו הסופרים אברמוביץ (מנדלי מוכר־ספרים) ולינצקי הם הסופרים הכותבים לנבחרים, למשכילים:

זינען שרײַבער פֿאַר דער אינטעליגענציע, פֿאַר געקליבענע, איינצעלנע מענטשן [...] (שלום־עליכם, עמ' 95). [ובעברית: אלה הם סופרים למען האינטליגענציה, למען אנשים ספורים ונבחרים].

הסניגור מסיים את נאומו בטענה, שסופר כמו שמ"ר אין בו נזק לכשרונות הגדולים: לצד האדם החכם קיימים בטבע גם שרצים, זוחלים, תולעים וצפרדעים, ולמרות טיבם הבזוי אין הם מקלקלים את העולם היפה. גם כאן חוזר הסניגור על הביטויים שהושמעו כבר במהלך המשפט, וכדרכו אינו מגן על שמ"ר, ואינו מציג את איכויותיו החיוביות. הוא מסכים עם כל הדימויים המעליבים, ורק מוסיף, שישנה הצדקה גם לקיומם של התולעים בעולמנו הגדול והמורכב. לבסוף מבקש הסניגור מחבר המושבעים לנהוג בשמ"ר ביושר, בהגינות וברחמים.

מנאומו של הסניגור ניתן לראות ששלום־עליכם לא התכוון ולא ניסה לערוך לשמ"ר משפט הוגן או למתוח עליו ביקורת עניינית, ולהעמיד את הטיעונים 'נגד' לעומת הטיעונים 'בעד'. התובע והסניגור אינם בעלי משקל שווה. הסניגור הוא בעצם קריקטורה מגוחכת, שרק מבליטה את כובד משקלו של התובע ושל הביקורת שבפיו. לעומת 'הגנה' שכזאת אין אפילו לתובע מה להוסיף, ורשות הדיבור עוברת לנאשם.

גם דמותו של הנאשם מוצגת כקריקטורה. כבר בתחילת 'המשפט' הוא מתואר כאדם חסר כל גוון וצבע, חסר אופי וייחוד. בזמן נאומו של התובע הוא מתפרץ מדי פעם בקריאות היסטריות, ומכריז שהכול נובע מקנאה ומשנאה. בדבריו האחרונים מתגלה הנאשם כעלוב וחלש, שאינו יכול להשיב לטענות המוטחות לעומתו בגלל מצב בריאותו. הוא מתייחס למתקפה הביקורתית נגדו בעיתונות, מזכיר את מבקריו הבולטים (קריטיקוס, דער יידישער גולן, פרישמן ושלום־עליכם) ושוב זועק שההתנפלות עליו נובעת מקנאה:

"מיר איז מען מקנא, מע פֿאַרגינט מיר ניט... (שלום־עליכם, עמ' 99). [ובעברית: מקנאים בי, אין מפרגנים לי].

הוא חוזר ומדגיש את חריצותו הרבה ומבקש רחמים:

"איך האָב אַזוי פֿיל געהאַרעוועט און צום סוף האָט מען געמאַכט פֿון מיר אַ תל... הערן פריסיאזשנע זאַסעדאַטעלעס! (געשוואַרענע ריכטער)... האָט רחמנות... (שם). [ובעברית: עמלתי ויגעתי כל כך קשה ולבסוף עשו ממני עפר ואפר... אדונים מושבעים... רחמו נא...].

קולו של הנאשם נקטע, ובקהל נשמע בכי. השלמת התמונה של חולשה

ועליבות. בלי קשר לביקורת על יצירותיו של שמ"ר, פגע תיאור זה גם באישיותו, כי הרי לא דובר בדמות בדיונית (כמו דמותו של הסניגור, למשל), אלא באדם ממשי, תוך ציון שמו המפורש. אם נוסיף לזה התבטאויות כמו: "דער פֿאַרפֿאַסער איז, ווי עס ווייזט אויס, אַן עם הארץ"; "דאָס אומבילדונג פֿונ'ם פֿאַרפֿאַסער" (שלום-עליכם, עמ' 8); "אַ פֿאַרריאַטשיק, אַ פֿאַסטאַוושטיק פֿון ראָמאַנען" (שלום-עליכם, עמ' 38); "שמ"ר איז אַ קאַליקע, אַ שלעכטער שרייבער" (שלום-עליכם, עמ' 69) וכד', נראה, ששלום-עליכם לא הסתפק בקטילת יצירותיו של שמ"ר בלבד. הוא פגע והעליב אותו גם באופן אישי.

וובעברית: 'המחבר הוא לכל הנכון עם-הארץ', 'העדר ההשכלה של המחבר', 'קבלן וספק של רומנים', 'שמ"ר הוא בעל-מום, סופר גרוע וכד'.

חבר המושבעים מוצא את שמ"ר אשם, אך ראוי לכף-זכות:

"ער איז שולדיק, נאָר ער פֿאַרדינט אַ זכות (שלום-עליכם, עמ' 100). (ובעברית: הוא אשם, אך ראוי גם לזכות).

בעקבות ההכרעה החליט בית-הדין מספר החלטות:

1. שמ"ר אינו סופר ואינו ז'ארגוניסט.
2. יש להודיע לשמ"ר באמצעות משלחת בת שנים-עשר איש, שהוא אינו מספר, אינו משורר, אינו אמן, אינו מורליסט, אינו פילוסוף, אינו סאטיריקן ואינו אסתטיקן (שוב אותה רשימה הקוטלת והפוסלת את שמ"ר בכל תחומי היצירה).
3. על כל יצירה חדשה של שמ"ר להגיע לידי המבקרים, לשם פיקוח.
4. יש לבקש משמ"ר לחוס על העם ולפחות לא לפרסם שוב את יצירותיו הקודמות (די אַלטע שמאַטעס זיינע) (ובעברית: את סמרטוטיו הישנים).
5. את המשפט הזה, אשר נרשם מלה במלה על-ידי שלום-עליכם, יש להדפיס באלפי עותקים, ולהפיץ בין קוראי הז'ארגון במחיר הזול ביותר (שלום-עליכם, עמ' 102).

אם נשקיף על ההחלטות האלו מנקודת מבט של ימינו נראה, שבאופן כללי הן אכן מתקיימות: שמ"ר אינו נחשב לסופר רציני בשום תחום; יצירותיו אינן מתפרסמות עוד, ואיש אינו זוכר אותן; ורק הגושפנקא השלילית ששלום-עליכם מדביק לשמ"ר, חריצת הגורל שיוצאת משמ"רס משפט, שרירה וקיימת עד היום. בפרק הבא ננסה להעמיד את טענותיו של שלום-עליכם מול הטקסטים של שמ"ר, וננסה לבדוק לגופן את אמיתות האשמותיו.

בין עמודי הספרים...

לפני שננסה לבדוק את האשמותיו של שלום-עליכם ביחס ליצירות שמ"ר עצמן, כדאי להבהיר כמה עניינים חשובים. ראשית — ההבחנה הכמותית. בכותרת משנה לשמ"רס משפט כתוב: "דער סוד פריסיאַזשניך אויף אַלע ראָמאַנען פֿון שמ"ר" (ובעברית: משפט המושבעים על כל הרומנים של שמ"ר). אם כן כמה הם 'קל'

הרומנים של שמ"ר? מתחילת 'המשפט' מוזכרים לעתים קרובות 50 ("אָ האַלבע מאה") רומנים. אחר כך, בעמ' 47 התובע כבר מדבר על 100 רומנים. גם הסניגור מדגיש את הכמות הגדולה – 100 רומנים. יש כאן חוסר דיוק לגבי כמות הרומנים ששמ"ר פרסם עד אביב 1888, מועד השלמתו של שמ"ר'ס משפט. למעשה, קשה לקבוע את הכמות המדויקת של היצירות, כי עד היום לא נערכה רשימה ביבליוגרפית מלאה ושלמה של כל יצירות שמ"ר. על פי הרשימות המקיפות ביותר עד היום (המצויות בסוף הערכים 'שמ"ר' בשני הלקסיקונים על ספרי יידיש: ז. רייזען: לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור, פרעסע און פֿילאָלאָגיע, ווילנע 1929, כרך 4, עמ' 758–808; לעקסיקאָן פֿון דער נײַער יידישער ליטעראַטור, נײַ־יאָרק 1981, כרך 8, עמ' 733–745), נראה שמדובר על כשמונים יצירות.

אולי העדר הדיוק לגבי מספר היצירות של שמ"ר יכול ללמד משהו על יחסו של שלום-עליכם, ועל הנוהג שלו בשמ"ר'ס משפט שלא לדייק בפרטים? שנית, עולה כאן שאלת המבחר: באילו יצירות בחר שלום-עליכם כדי להוכיח ולהמחיש את האשמותיו? בתוך שמ"ר'ס משפט מוזכרים שמות של 28 ספרים. כלומר, את רובן הגדול מתוך 80 היצירות של שמ"ר אין שלום-עליכם מזכיר כלל. ייתכן שחלק מהספרים לא היה בהישג ידו. על כך אפשר ללמוד מתוך מכתבו של שלום עליכם לא.ש. פרידברג מ־7 בינואר 1887, ובו הוא מודה על ספרי שמ"ר שנשלחו אליו, ומבקש לחפש עבורו ספרים נוספים (ליס 1995: 175). אולם הרוב הגדול של יצירות שמ"ר היה מוכר ונמכר, בזכות הפופולריות הגדולה שלהן. אם כך, נראה שבחירת החומר של שלום-עליכם לא היתה מקרית.

הקושי להשיג חלק מהספרים של שמ"ר מחריף דווקא בימינו. למשל, הספרים: אָ שײַנע רײַנע פֿפּרה, דער אָרעמער מיליאָנער, דער רײַכער בעטלער, פּלטיאל אָקס, אָ שײַנע מעשה נאָר אָ קורצע, [כפּרה נאה ונקיה, המיליונר העני, הקבצן העשיר, פּלטיאל שור], אינם נמצאים בבית הספרים הלאומי בירושלים. אלה הם הספרים ששלום-עליכם דן בהם בהרחבה בשמ"ר'ס משפט, ולכן לא נוכל לבחון אותם לאור מה שנאמר עליהם. ננסה, אם כן, להתייחס למדגם מהספרים הנמצאים, מאלה ששלום-עליכם מזכיר אותם בשמ"ר'ס משפט, ומאלה שאינו מזכיר, וללמוד מהם על דרך טיפולו של שלום-עליכם ביצירותיו של שמ"ר.

הנושא הראשון, ששלום-עליכם מטפל בו בהרחבה הוא נושא העיבודים מהרומנים הזרים. למעשה אפשר לחבר את ארבעת סעיפי האישום הראשונים של שמ"ר'ס משפט לסעיף אחד מורחב, לאמור: כל הרומנים גנובים מספרויות זרות, כולם כתובים על פי סגנון אחד, אינם מתארים תמונות מציאותיות מהחיים היהודיים ולכן אינם שייכים ואינם מתקשרים ליהודים כלל.

שלום-עליכם מציג את הרומן דער אָרעמער מיליאָנער כהדגמה לספר ממוחזר:

"[...] איבערגעמאַכט, איבערגעניצעוועט, נאָכגעטאַנצט, נאָכגעקרימט נאָך דעם געוויסן ראָמאַן די געהיימעניס פֿון פּאַריז פֿונ'ם געוויסן פֿראַנצויזישן ראָמאַניסט עזשען סי" (שלום-עליכם, עמ' 28).

ובעברית: משוחזר, משופץ, רוקד לפי חלילו ומחקה את הרומן המסוים מסתרי פאריז של הסופר הצרפתי הידוע אַז'ן סי⁵.

בתחתית העמוד מופיעה הערה של 'הבחור הזעזער', המדפיס, האומרת שהתובע טעה: הספר הנדון של שמ"ר מעובד דווקא מספרו של אלכסנדר דיומה הרוזן ממונטה־קריסטו... מכיוון שהרומן דער אַרעמער מיליאָנער הוא, כאמור, בין הספרים החסרים, לא נוכל להתווכח עם שלום־עליכם ועל כן נקבל את דעתו, שאכן הספר הזה מעובד מהרומנים הצרפתיים. אולם לגבי עשרות הספרים האחרים של שמ"ר (שבדקתי) — הקביעה הזאת אינה נכונה. שמ"ר כותב על החיים היהודיים. הוא מתאר את ההווי היהודי, את המנהגים היהודיים, מתאר טיפוסים אופייניים מכל שכבות החברה היהודית: היהודים המסורתיים האדוקים, העניים המרודים, הצעירים המשכילים שלעתים נחשבו לאפיקורסים, הנובו־רישים (המתעשרים מקרוב), המתבוללים וכד'. הוא גם מציג את הלשון — יידיש ליטאית, עם שפע של ביטויים עממיים עסיסיים. אין כמעט תחום וצר בחיים היהודיים של התקופה, ששמ"ר אינו נוגע בו, ועל כך נפרט להלן.

זירת ההתרחשות המרכזית ברוב היצירות היא המשפחה, ובמקרים רבים זוהי משפחה העסוקה נמרצות בשידוכים. בהקשר הזה מתוארים השדכנים, 'תנאים', חתונות, מחותנים, ההכנות השונות, וכל מגוון הרגשות והבעיות המתקשרים לעניין. גורם חשוב בשידוך הוא הייחוס. שמ"ר מבקר בחריפות את הכמיהה לייחוס ומתאר ברבים מספריו את התוצאות ההרסניות של הכמיהה הזאת. אפשר לציין את הביקורת על רדיפת הייחוס והכבוד כאחד הנושאים המרכזיים ביצירתו של שמ"ר. ביצירות מסוימות, כמו די חליצה, די אומגליקלעכע ליבע (החליצה, האהבה האומללה), הרדיפה אחרי הייחוס מתוארת בצורה מוקצנת, במיוחד לאור הקורבנות הכבדים שהיא תובעת. הממדים האבסורדיים של רדיפת הייחוס מתוארים בדבריה של אם מיוחסת, שדואגת לייחוס אפילו בעולם הבא:

"מײן טאַטע, דעם ליכטיקן גן עדן זאָל ער האָבן, וואָלט מיט זלמנען קיין שידוך ניט געטאָן; דו וויסט דען ניט אַז סאָסעס אַ פֿעטער איז געווען, זאָל ער מיר מוחל זײן, אַ סטאַלער. — ער איז אָבער שוין געשטאַרבן — האָט בערקע געזאָגט. — נו און אַז ער איז געשטאַרבן איז וואָס? שטעל זיך פֿאַר, וואָס פֿאַר אַ פנים דײַן טאַטע — אַ גוטער מליץ זאָל ער פֿאַר אונדז זײן — וועט דאָרט האָבן אין ליכטיקן גן עדן, אַז שמואל דער סטאַלער וועט זיך דאָרט מיט אים באַגעגענען און וועט אים רופֿן 'מחותן'... (די חליצה, עמ' 14).

ובעברית: — אבא שלי, שיבושם ויאיר לו גן־העדן, לא היה מתחבר בשידוך עם זלמן. כלום אינך יודע שדודה של סוסייה לא היה, שיסלח לי, אלא נגר. — אך הרי הוא כבר הלך לעולמו — אמר ברקה. — נו, ואם הוא מת — אז מה? תאר לעצמך, איך היה זוכה אביך — שיהיה לנו שם מלמעלה מליץ־יושר — לאורו של גן־העדן, אילו היה נפגש שם עם שמואל הסנדלר והלה היה פונה אליו וקורא לו 'מחותני'... [הרודפים אחרי הייחוס הם בדרך כלל ההורים, נציגי העולם השמרני, שמתנגדים לבחירת הלב של ילדיהם. והילדים דווקא אינם מחשיבים את הייחוס כערך עליון. על רקע בעיית הייחוס מציג שמ"ר גם את פער הדורות, את בעיית המתח בין

אבות ובנים, כשהאבות מייצגים את העולם המסורתי, והילדים — את השאיפה לקידמה.

נושא אחר, הזוכה לביקורת חריפה הוא מידת הקנאות הפנאטית. שמ"ר מציג בצורה ביקורתית את אורח חייהם של הטיפוסים המסורתיים: רבנים, מלמדים, נשים צדקניות, חסידים. סמוך לאדיקות הפנאטית מציג שמ"ר את הצביעות. כך למשל, בספר די צדקניות [הצדקנית], מתוארת אשה הנחשבת לצדקנית גדולה, המקפידה על כל הגינונים של הדת. הצדקנית כלפי חוץ מתגלה כנוכלת אכזרית למעשה, כשהיא שודדת ופוגעת קשות באחייניתה היתומה. גם כאן מוצג 'העולם הישן', שאותו מייצגת הצדקנית, מול "העולם החדש", שאותו מייצג החתן — רופא, ואביו הנאור. גם הרב והרבנית האדוקים, מהסיפור אַ חתונה אָן אַ פּלה [חתונה בלעדי כלה], מוכנים לאמץ ולטפל באחיינית יתומה מתוך רחמנות ואהבת חסד, אבל... רק לאחר שמתברר, שיש לה נדונה יפה... הוקעת הצביעות והפנאטיות היתה בין המשימות הבולטות של שמ"ר ביצירותיו.

מצד אחד מבקר שמ"ר את הקיצוניות הדתית, אך מצד אחר הוא מבקר גם קיצוניות אחרת: את 'האריסטוקרטים', אשר בשאיפתם להיות מתקדמים מגיעים להתבוללות ואפילו לשנאת יהודים. טיפוסים כאלה מתוארים ברומן די גאַלדערנע קעלבער [עגלי הזהב] (משפחת ריספלד, וביחוד הבת הַלְנָה), בסיפור אַ שפרונג אין הימל [קפיצה לשמיים], ובמיוחד ברומן אַ געבענטשטער פּאַטש [סטירה מבורכת]. הסיפור מתאר בחור צעיר מעיירה קטנה, בן למשפחה אדוקה-מתונה, שמגיע לעיר הגדולה אודסה. הוא נישבה בקסמי העיר הזוהרת וכן בקסמי הנערה, שהיא בתו של המארת. הנער הוא יהודי מסור, ואילו הנערה, בשאיפותיה האריסטוקרטיות, דוחה ומתכחשת ליהדות. דחייתה מגיעה עד לשנאת היהודים והעדפת בחור גוי על פני היהודי. כאשר הגיבור מציע לה נישואים — היא דוחה אותו בכוח ובגסות. זאת הסטירה שהגיבור חוטף, אשר מחזירה אותו לחיק החיים המסורתיים. הוא חוזר לעיירה, מתחתן בשידוך, וזוכה לנישואים מוצלחים (אגב, כאן השידוך המסורתי מנצח, ומוצג כעדיף על השאיפות המודרניות לבחירה מתוך אהבה). הלקח בסיפור הזה הוא ברור: מן הראוי להישאר יהודי נאמן, לחיות בצניעות לפי המסורת היהודית, ולא להיסחף בזרם ההתכחשות וההתבוללות, המגיע עד שנאת יהודים. במקרה זה שמ"ר מגן ומתאר באהדה את אורח החיים המסורתי, אשר בסיפורים אחרים דווקא אינו חומק מביקורתו. הגישה הזאת יש בה כדי להוכיח את הפתיחות ואת הרב-צדדיות שלו כמחבר, המסוגל לראות ולתאר את המעלות ואת החסרונות בכל צורת חיים.

את הרב-צדדיות הזאת של שמ"ר אפשר לראות גם ביחס שלו אל עולם החסידים בספר דער שלימזלדיקער האָז [הארנבת חסרת המזל]. שם הוא מתאר בצורה לגלגנית, סאטירית, את הייחוס ואת הסגידה לצדיקים:

"איר שפילט זיך עפעס וואָס אַ צדיקס אָן אייניקל באַטייט? באַרעכנט זיך נאָר ומה דאָך איינער, וואָס ער איז דעם רבינס אַ פּיץ-פּיץ-פיצעלע קרוב, הייסט עס שוין אַ מיוחס, און ער האַלט שוין די נאָז אין דער הייך. היינט דעם רבינס אייניקל איז דאָך טאַקע באמת דער יחוס אַליין. אונדזערע יידן זאָלן געזונט זיין פֿאַרשטייען

דאָס טאַקע און רעספּעקטירן דעם רבינס אייניקל כמעט ווי דעם צדיק אַליין, אַפילו פֿאַר איין אייניקל האָבן זיי אויך שטאַרק דרײַ-אַרץ, און קוים פֿאַרט אַזאַ טוביעקט אַרויס אין דער מדינה — פֿאַרשיט מען אים מיט געלט, און מע בעט בײַ אים סגולות און רפואות צו אַלע מכות און פּורענויות. און וואָס דאָס אייניקל איז מער עם-האַרץ אָדער מער אידיאָט — האַלט מען אים אַלץ אין אַ העכערע מדרגה, דען דאָס איז אַלץ אַ גרעסערער סימן אויף צדיקות און קענטעניש אין דעם עולם העליון" (עמ' 25).

וּבעברית: כלום דבר קל הוא מאי משמע נכדו של צדיק? חישובו נא: אפילו אחד, שהוא טיפֿטיפֿטיפֿה קרוב אל הרבי, הרי הוא כבר נקרא 'מיוחס', וגם מרים את אפו. קל וחומר נכדו של הרבי, שכן הוא באמת הייחוס בעצמו. היהודים שלנו אמנם מבינים את זה ומכבדים את נכדו של הרבי, כאילו הוא היה הצדיק בכבודו ובעצמו. ויש להם יראה ודרך-ארץ אפילו בפני נכדו. ואם פלוני כזה, הנכד, יוצא לשוט בארץ — מכסים אותו בכסף, ומבקשים ממנו שירעיף על מברכיו סגולות ורפואות לכל המדווים והפורענויות. וככל שהנכד הוא יותר בור ועם-הארץ, או אפילו סתם טיפש — מעריכים את רמתו כגבוהה יותר, כי הרי זה סימן מובהק לצדיקות ולדעת בעולם העליון.

ובהמשך, על קבלת השוטה כנביא:

"און וואָס פֿאַר אַ נאַרישקייט ער האָט אויסגערעדט, האָט מען געמאַכט אויף דעם אַ פּרוש און מע האָט דאָ געפֿונען נבֿיאות" (שם).

וּבעברית: וכל שטות שהוא השמיע פירשו ודרשו, ואף מצאו בה דברי נבואה. בפרק אחר באותו ספר מתאר שמ"ר באהדה רבה את כמיהתם של החסידים לשמחות, נוכח אי הוודאות וחוסר הבטחון שבחיי האדם:

"אַלזאָ טוען טאַקע די חסידים אַ חכמה דערמיט וואָס זיי באַנוצן זיך מיט דער געגנוואָרט און לאָזן קיין שמחה פֿון דער האַנט ניט אַרויס. אַז מע ווייס ניט וועמעס מאַרגן וועט זײַן — לאָמיר כאָטש וויסן אַז דער הײַנט איז מײַנער" (עמ' 40).
וּבעברית: ואמנם נוהגים החסידים בחכמה, שהם מנצלים את ההווה ואינם משמיטים מידם שום שמחה. אם אין יודעים למי יהיה המחר — הבה ואדע, לפחות, שהיום הוא שלי.

בהמשך עורך שמ"ר השוואה בין החסידים לבין האריסטוקרטים, ומעמיד את הנאותיהם של החסידים מהדברים הפשוטים מעל הבילויים המעודנים של האריסטוקרטים, לאמור:

"זיי האָבן פֿון דער אינפֿאַכער גלעזעלע בראַנפֿן מיט דעם שטיקל צימעס פֿלייש, וואָס מע גיט זיי צו פֿאַרבייסן, אַ סך מער הנאה ווי די גרעסטע גבירים פֿון זייערע שאַמפּאַניער, מיט די אויסלענדישע געזאַלצנס..." (שם).

וּבעברית: מכוסית היי"ש הפשוטה עם תבשיל הבשר בגזר, שנותנים להם לקינוח, הם נהנים הרבה יותר מאשר העשירים הגדולים מן השמפניה ומן המעדנים הכבוסים מחוץ-לארץ...].

ולעומת זאת, בהקשר הסגידה לרביים, מציג שמ"ר גישה הפוכה לזו שמקודם:
"און וואָס לאָכן מיר זיך אַזוי אויס פֿון דעם וואָס זיי גלויבן אין זייער רבין? זעען

מיר ניט בײַ אונדזערע אַריסטאָקראַטן אַ סך גרעסערע נאַרישקייטן? און אַז אונדזערע געבילדעטע דאַמען לויפֿן צו קאַרטענוואַרפֿערינס איז דאָס שענער ווי צו לויפֿן צום רבי? אַז אַ סוחר נאַרט אָפֿ אַ גאַנצע וועלט, כאַפֿט אָן בײַ טויזנטער מענטשן געלט, און שטעקט אַלעמען אויס אַ פֿיג, איז שוין בעסער ווי דער אַרעמער רבי נעמט געלט בײַ זײַנע חסידים ער זאָל האָבן פֿון וואַנען צו לעבן? (עמ' 40–41).

וובעברית: ומה אנו צוחקים בעצם מאמונתם ברבי שלהם? כלום אין אנו מבחינים אצל האצילים שלנו הַבְּלִים גדולים מזה? וכאשר הגבירות המשכילות שלנו רצות אל המנחשות בקלפים — האם זה יפה יותר מאשר לרוץ אל הרבי? וכאשר סוחר מרמה עולם ומלואו, סוחט מאלפי אנשים כסף, ומציג לעומת כולם אצבע משולשת — האם זה טוב יותר, מאשר נוהגו של הרבי העני ליטול תשלום מידי חסידיו כדי שיהיה לו ממה להתקיים?!

לצד הביקורת החריפה כנגד האריסטוקרטים, מעלה שמ״ר גישה אוהדת כלפי החסידים. כך הוא מתגלה כאדם בעל תפיסה מציאותית ורב־צדדית, המסוגל להציג את ׳שני צידי המטבע׳: מצד אחד לבקר את החסידים על סגירתם העיוורת לרביים ויחד עם זאת לשבח את כמיהתם לשמחות, את הנאתם מהחיים הפשוטים. באופן כללי ניתן לראות ששמ״ר מתנגד לכל גילוי של קיצוניות. הדמויות האהודות עליו הן דמויות של היהודים המתונים, הנאמנים ליהדות, אך שואפים לקידמה ולהשכלה ברוח הזמן. כאלה הם דניאל אולמן ואסיר לבנטאל בדי עגונה, וכן רבים מהגיבורים הצעירים, נציגי הדור החדש.

על רקע התיאורים הללו קשה להבין את קביעתו של שלום־עליכם, ששמ״ר אינו מתאר תמונות מציאותיות מחיי היהודים. לעומת ההקבלות בין שמ״ר לבין מחברי הרומנים הצרפתיים, כפי שטוען שלום־עליכם בשמ״רס משפט, עולות לא פעם על הדעת הזיקות בין התיאורים של שמ״ר לבין תיאוריו של אייזיק מאיר דיק. קודם כול דומה הגישה הביקורתית־סאטירית של שניהם כלפי נציגי ׳העולם השמרני׳, הלעג לצביעות ולפנאטיות בקרב היהודים; גם דיק וגם שמ״ר הרבו בתיאורים חיצוניים של הדמויות, ויצרו תיאורים קריקטוריסטיים באמצעות מראה הסחבות והבגדים המשונים של גיבוריהם; דמות המלמד בספר טיוול כאַפֿט דעם מלמד (וילנה 1886) (השד יקח את המלמד) מזכירה את דמות המלמד ב׳חיציקל אַליין׳ (וארשה 1856): מאחורי חזות של צדיק ולמדן מסתתר בור ונבל, המשתלט על הגביר ועל ענייניו. כך גם ר׳ גאָדל מתוך דער שלימוזלדיקער האָז, שמכוון את כל צעדיו של ר׳ בער, נכדו של הצדיק. גם התיאור הגרוטסקי של הנכד עצמו בבית חמיו (בנישואיו הראשונים) מזכיר את תיאורו של חיציקל בבית חמיו, שממנו הוא גורש בבושת פנים:

״די שוויגער עלטערן ווי אויך דאָס יונגע ווייבל זײַנען יעדן טריט פֿון אים שײַער צעפלאַצט געוואָרן, דען זײַנע נאַרישקייטן האָט מען ניט געקאַנט ערטראַגן [...] זײַן עסן, זײַן טרינקען איז געווען ניט מענטשענס, נאָר ווי אַ בהמה [...]״ (שמ״ר דער שלימוזלדיקער האָז, עמ' 27).

וובעברית: החותן והחותנת וגם אשתו הצעירה כמעט התפקעו בעטיו על כל

צעד ושעל שלו, כי קשה היה לשאת את שטויותיו — — — אורח האכילה שלו והשתיה לא היה אנושי, אלא כדרך הבהמה — — —.

גם התנהגותו החמדנית של ר' וועלוול הקמצן מתוך דער אוצר (וילנה 1884) של שמ"ר מזכירה את ר' שמאיע של דיק מתוך סיפורו 'ר' שמאיע יום-טוב ביטער' (וארשה 1860) (ר' שמעיה מברך המועדות, תרגום דב סדן, ירושלים). הנה תיאורו של ר' שמאיע מתוך הפרק 'אויף אַ שמחה':

"אז ר' שמאיע האָט געשפירט אַ שמחה, האָט ער יענעם טאָג שוין אַ ביסן אין מויל ניט גענומען, כדי ער זאָל קומען רעכט הונגעריק צום מאַלצייט". (ובעברית: כאשר ר' שמעיה חש בשמחה ממשמשת ובאה, הוא לא נטל דבר לפיו, כדי שיגיע לסעודה רעב כהוגן).

ובהמשך:

"זיינע שכנים פֿלעגט ער שטאַרק העלפֿן די טעלער רייניקן, און וואָס ער האָט שוין ניט געקענט אַרײַנפֿאַקן אין זיך, האָט ער אַרײַנטראַנספֿאַרטירט אין זײַנע קעשענעס".

(ובעברית: הוא עזר מאוד לשכניו לרוקן את הצלחות, וכל מה שלא הצליח לשים בפה הוא היה משלח אל כיסיו).

וכך נוהג בשמחות ר' וולוול של שמ"ר:

"ער האָט בײַ אַ פֿרעמדן טיש געהאַט אַן אַפעטיט פֿון אַ וואָלף [...] קוים פֿלעגט ער דערשמעקן ערגעץ אַ שטיקעלע שמחה, איז ער דאָרט פֿלוצלונג אויסגעוואַקסן [...] און דאָרט האָט ער זײַן מאָגן אַנגעפֿאַקט אַ סך מער וויפֿל עס האָט געקענט אַהין אַרײַן, דאָבײַ האָט ער שכל געהאַט זײַנע ברייטע גרויסע קעשענעס אויך אַנצופֿאַקן מיט כלי־טובֿ: ברויט, בולקע, קוילעטש, פֿיש, פֿלייש, קאַרטאָפֿלעס און קאַשע" (דער אוצר: 5).

(ובעברית: בביתו מעולם לא היה לו תיאבון — — אך ליד שולחן זולתו גָאָה תיאבונו כתיאבון־זאבים — — אם רק הריח קורטוב של שמחה, הוא היה מיד מגיע — — ושם הוא היה מעמיס על קיבתו הרבה יותר מכפי שהיא היתה מסוגלת להכיל ועוד היה לו שכל לצרור ולנפח את כיסיו הרחבים בכל טוב: לחם, חלה, כל דבר מאפה, דגים, בשר, תפוח־אדמה ודייסה).

לשם הדגמה נוסף כאן עוד תחומים מהחיים היהודיים ששמ"ר מציג ביצירותיו:

א. תיאורים מתקופות שונות בתולדות העם היהודי. למשל: 'דער גליקלעכער פֿאַסטוך, ראָמאַן געבויט אויף תלמודישע לעגענדע'. (הרועה המאושר — רומן ערוך על פי אגדה תלמודית). הספר מתאר את חייהם של ר' עקיבא ובתו של פֿלָבָא שָבוּע; ר' דניאל בעל הנס, המתאר אפיזודה מחיי היהודים בגרמניה במאה ה־13; וכן רומנים היסטוריים נוספים.

ב. סיפורים הממחישים מושגים ביהדות, כמו די חליצה (החליצה). הסיפור כולו הוא המחשה לצרות ולהשלכות של מנהג החליצה. בסיומו פונה שמ"ר בקריאה לפעול למען ביטול המנהג האיום: "אַזוי ווי מיר בעטן גאָט 'מָנע מגָפּה מִנְחֶלְתְּךָ' ער זאָל אונדז אײַנהיטן פֿון אַ מגיפֿה, אַזוי דאָרפֿן מיר אים בעטן ער זאָל אונדזערע

יידן אַרײַנגעבן אַזאַ דעה זײ זאָלן מײַטל די שלעכטע זײַטן און אויך די מערדערייַ וואָס פּאַסירט בײַ אַ 'חליצה' (די חליצה: 92). [ובעברית: כשם שאנו מתפללים ומבקשים מאלוהים 'מִנְעַ מִגְּפָה מִנְחָלְתָךְ', כך עלינו לבקש, שיקנה ליהודים שלנו את הדעה לבטל את המנהגים הרעים וגם את אכזריות החימה המתחוללת תוך כדי 'חליצה'].

ג. המרת הדת (ההתנצרות). בספר די אומגליקלעכע ליבע [האהבה האומללה] הגיבור מתנצר. גם בדי עגונה (העגונה) מופיעה דמות של מתנצר. מעניין יחסו של שמ"ר אל התופעה: משומד בעל לב טוב ואיש הגון עדיף על חסיד אדוק, בעל לב קרח וברזל. "אייניקע פֿון מײַנע פֿרומע לעזער וועלן זיך געוויס ווונדערן אויף דעם וואָס דניאל האָט נײַט אָפּגעלאָזן יעצט דעם שידוך, כאָטש ער האָט זיך דערוווסט, אַז דער מחותן איז אַ געטויפֿטער. איך קען אָבער דערצו נײַט העלפֿן, הײַנטיקע וועלט האָט אָנגענומען, אַז אַ געטויפֿטער מיט אַ גוטעס האַרץ און אַן אָרנטלעכער מאַן איז טײַערער פֿון אַ פֿרומען חסיד, מיט אַן אײַזערנעם האַרץ" (די עגונה: 84). [ובעברית: אחדים מקוראי האדוקים ישתוממו בוודאי על כך, שדניאל לא ויתר על השידוך, אף על פי שנודע לו שהמחותן הוא מתנצר. אך מה אעשה, אם כבר מקובל בעולמנו היום, שמתנצר בעל לב טוב ואדם הגון יקר מן החסיד האדוק בעל לב הברזל].

ד. ביקורת נגד אורח החיים המסורתי, הבלטת חשיבותה של עבודת כפיים. לדוגמה: ברומן די אומגליקלעכע ליבע מתאהבת שיינדל, בתם של 'יחסנים', באפרים החייט. שיינדל מהרהרת ומתקוממת נגד צורת החיים המסורתית, הטפילית, ומייחסת חשיבות לעבודה, לאמור: "איך גלייב נײַט אַז גאָט האָט געהײסן מען זאָל שטענדיק זיצן און לערנען און נײַט אַרבעטן [...] אַרבעטן איז נײַט קײן שאַנדע. זענט איר (הכוונה לחייט) אין מײַנע אויגן טײַערער פֿון צוואַנציק לומדים בטלנים, וואָס ווייסן מער נײַט ווי צו לעבן אויף דעם צווייטנס רעכענונג" (עמ' 21). [ובעברית: אינני מאמינה שאלוהים ציווה, שיש לשבת בלי הרף וללמוד ולא לעבוד — — ואין להתבייש בעבודה. ואתה (הכוונה לחייט) יקר בעיני מעשרים לומדים בטלנים, שאינם יודעים אלא לחיות על חשבון זולתם]. שמ"ר נוהג להטיף לא רק לטובת עבודת כפיים, אלא באופן כללי לטובת פרנסה הגונה: "און הלל שעפֿע איז אַ ייד וואָס וויל דווקא פֿאַרדינען. געהערט עפעס אַ משוגעת, כל ישראל לעבן אַן פרנסה, כל ישראל שווינדלען, דרייען, קאָנקורירן זיך אַליין, און ווייסן נײַט דעם טעם פֿון אַ פּרוטה פרנסה, און ער, הלל שעפֿע בעט פֿאַרדינסט!" (דער דורכגעיאָגטער חתן, 11). [ובעברית: והלל שפע הוא יהודי שדווקא רוצה להרוויח. שמעתם כבר על שגעון כזה? כל ישראל חיים בלעדי פרנסה, כל ישראל מרמים, מזייפים, מתחרים זה בזה, ואף אינם יודעים טעמו של קורטוב פרנסה. ואילו הוא, שפע, מבקש להרוויח!].

ה. מצבם של היהודים, האנטישמיות. לא פעם שומעים את גיבורי שמ"ר משוחחים על הנושאים הללו. בדי חליצה משוחח הצעיר המשכיל עם רופא שיחה פילוסופית על תופעות שונות באורח החיים היהודי. בדי גאָלדערנע קעלבער מתנהלים ויכוחים אידיאלוגיים בין עורך הדין זיסבלום, שהוא פטריוט יהודי, לבין

הלנה, הנערה היהודיה 'האריסטוקרטית', שונאת היהודים. במהלך הרומן משכנע הפטריוט את האנטישמית. הוא מעלה גם את חשיבות ישובה של ארץ-ישראל, ובסוף הרומן — שניהם נמצאים כבר בדרך לפלסטינה.

אגב, שלום-עליכם מתקיף את הנסיונות הללו של שמ"ר להציג נושאים אקטואליים מחיי היהודים. הוא טוען, ששמ"ר מעלה את נושא ישוב הארץ רק כדי לצאת ידי חובה, לנהוג על פי רוח הזמן ולהפגין את הפטריוטיות שלו, אך הוא עושה זאת בצורה שטחית בלבד (שלום-עליכם, 75-76). הגישה הזאת אופיינית מאוד לשלום-עליכם: מצד אחד הוא מאשים את שמ"ר, שהוא אינו מציג תמונות אמיתיות מחיי היהודים, ואינו רגיש להתרחשויות הבערות בעם, אך כששמ"ר עושה זאת — הוא פוסל את נסיונותיו על הסף. בכל אופן, גם אם שמ"ר מציג דברים בצורה פשטנית ושטחית, עדיין אי אפשר לבטל את נסיונותיו, ולטעון שהוא אינו רגיש לאקטואליה היהודית, ואינו מביא תיאורים מחיי היהודים. ההתייחסות של שמ"ר לנושאים האקטואליים אינה מתבטאת רק על-ידי העלאת הנושאים כמו האנטישמיות וישוב הארץ. שמ"ר מתייחס לאקטואליה בעצם העבודה, שהוא מתאר את הרעיונות המאפיינים את רוח הזמן: שאיפתם של הצעירים לקידמה ולהשכלה, ביקורת על ערכים מיושנים בחיים המסורתיים, ובעקבות זאת עיצוב הפערים שנוצרים בין הדורות, העלאת ערך העבודה, וביקורת על ההתבוללות (אגב, אלה הם בדיוק הנושאים שדובנוב ציין בביקורתו על שמ"ר ב'ווסכוד', נושאים הראויים לספק חומר ליצירה אמנותית מהחיים היהודיים).

נושא אחר ביצירותיו של שמ"ר, שזוכה לביקורתו של שלום-עליכם הוא תיאור מקרים שערורייתיים, או כפי ששלום-עליכם מכנה זאת 'הסקנדאלים'. שלום-עליכם חוזר אל הנושא הזה מספר פעמים בשמ"רס משפט. בעמ' 40 הוא מתחיל לתאר את הרומן די עגונה, ומציין ששמ"ר יצר כאן חידוש כדי לעניין את הקהל. החידוש של שמ"ר הוא — הסקנדאל. ברומן הנדון מתאר שמ"ר, בין השאר, את פרשת האהבה בין הנערה יענטע לבין אהרון, הרשע של הרומן. אהרון מפתה את יענטע. בעקבות הפצרותיו והבטחות הנישואים, היא מתחילה לבקר אצלו בלילות, וכתוצאה מגלה שהיא בהריון. לרשע אין שום כוונות לעמוד בהבטחותיו. לכן הוא שולח אל יענטע את 'רופא' העיירה, אשר מכיר אמצעים להיפטר מהצרה. הוא מכין ליענטע בקבוקון עם סם, שממנו היא שובקת חיים לכל חי...

זאת לא הפעם היחידה, ששמ"ר מתאר יחסים אינטימיים והריון מחוץ לנישואים. בהמשך (עמ' 54) מתקיף שלום-עליכם פרשה דומה מתוך הספר פלטיאל אָקס. כאן ההורים של הנערה ההרה פוטרם את הבעיה באמצעות כסף: תמורת סכום נאה הם מחתנים את בתם, או כפי ששלום-עליכם מכנה זאת: מוכרים אותה 'לזוננים'. שלום-עליכם מצטט מתוך ספרו של שמ"ר את השיחה המתארת את האב המתמקח על גודל הסכום, שעליו לשלם לחתן. על כך זועק שלום-עליכם, שרק שונא יהודים "אָ צורר יהודים, אָ יודאָפּאָב, דער ערגסטער יודענפּינד" (צורר יהודים, שונא יהודים, אויב יהודים מן הגרועים ביותר) מסוגל לתאר בצורה כזאת משפחה יהודית והורים יהודים, שלא נשאר בליבם שום רגש מלבד החישוב הכספי. לעומת זאת הוא מביא לדוגמה את סיפורו של טורגנייב 'ז'יד', שבו הסופר

הנוצרי מפגין רגישות והבנה של אמת לערכים יהודיים מקודשים, כמו המשפחה והטוהר של בתי־ישראל. גם יל"ג ידע לתאר את הגינותה ואת טוהרה של האשה היהודיה. שלום־עליכם מביא לרוגמה את שירו של גורדון 'קוצו של יוד' (כתבי יל"ג, בכרך אחד, תשכ"ד, עמ' קפט–קצ), המתאר דמות שכזאת. כך גורדון, אך לא שמ"ר, מסכם שלום־עליכם (שלום־עליכם, 56–57).

אכן מותר לשער, כי שמ"ר לא שאף לשום אידיאליזציה — לא של המשפחה היהודית, ולא של האשה היהודיה. הוא תיאר חיים מציאותיים ולכן לא נמנע משום נושא. אף כתב על כל דבר ללא הגבלות ואיסורים. סביר להניח, שנושאים אלה היו אולי בגדר טאבו בספרות יידיש, ושמ"ר היה מהראשונים שפרץ אותו. שמ"ר לא נמנע מלגעת בנושאים אינטימיים, אך הוא עשה זאת בזהירות, בקיצור, ובצורה לא וולגארית.

למשל, בסיפור ראשקעלע קאָזאַק מתוארת אשה צעירה שמואסת בבעלה וממרת את חייו. יחסה בא לידי ביטוי גם בתחום האינטימי:
"זי פֿלעגט אין מקווה ניט גיין (די ערשטע קאַרע וואָס אַ ייִדישע פֿרוי גיט אַ מאַן אַז זי ווערט אויף אים ברוגז)" (עמ' 7).

ובעברית: היא לא היתה הולכת אל המקווה (העונש הראשון בו מענישה אשה את בעלה, כאשר היא כועסת עליו).

בסיפור אַ גט מיט אַ חתונה (גט עם חתונה) מתואר באפיזודה משנית זוג צעירים שאוהבים זה את זה, אך אינם יכולים להינשא בגלל הפערים בייחוס. הנערה מתחתנת בעל כורחה עם מיוחס, אך אינה מוותרת על אהוב ליבה, לאמור: "כאָטש מע האָט קיין חתונה ניט, קען מען אויך זיין מאַן און ווייב..." (עמ' 36) ואף על פי שלא מתחתנים, אפשר להתייחד כאיש ואשה.

אחת הגיבורות בדי גאָלדערנע קעלבער היא זינה, האשה המשוחררת. היא אחוזה כל כולה ברעיון שחרור האשה, מורדת במוסכמות וחיה עם אהובה בלא נישואים. בהקשר הפרשה הזאת מעלה שמ"ר הרהורים על חשיבותה של החתונה וחשיבותו של הטקס. הדיון בעד ונגד חתונה פורמלית הוא דיון אקטואלי אולי גם בימינו.

כבר תואר לעיל סיפורה של יענטע מדי עגונה. הריון מחוץ לנישואים, אולם בנסיבות אחרות, מתואר גם בסיפור אומגליקלעכע ליבע אָדער דער פֿשרער ממזר (האהבה האומללה או הממזר הכשר). כאן שני צעירים מתאהבים, אך אינם יכולים להתחתן בעטיו של הפער בייחוס. כאשר מתגלה שהנערה הרה, וההורים ממשיכים לסרב בתוקף לנישואיה עם בחיר ליבה, הוא מקדש אותה בנוכחות שני עדים. על כן הילד, שנולד מהקשר הזה, הוא בבחינת 'א פֿשרער ממזר'. הסיפור כולו בא להמחיש לאיזה אסונות מביאה הפנאטיות של ההורים בדבקתם בייחוס: הם למעשה מקריבים את בתם; הנערה שיינדל מתה בלידה, כשהורים מסרבים להזעיק עזרה, כדי לא להכפיש את כבוד המשפחה. שמ"ר מתאר את האהבה הטהורה, את התפתחות הרגשות, את ההתקרבות ואת ההתלהטות, שמביאה לקירבה הגדולה ביותר. הוא אינו מאשים את גיבוריו בהתנהגות בלתי מוסרית,

אלא מצטער על כך, שהם איבדו את שיקול הדעת למען תענוג רגעי, שהרי שניהם ידעו להעריך את ההשלכות החמורות של מעשיהם, וזו לשונו:

”די ליבענדע זינען אזוי בלינד, אַז זיי זעען ניט וואָס מיט אַ טריט ווייטער פֿון זיי איז. דאָכט זיך שיינדל איז ניט געווען קיין נאָר, און אַפֿרים, ווי פֿראַסט ער איז געווען, האָט דאָכט זיך זייער לייכט געקענט פֿאַרשטיין און אַרויסזען וואָס פֿאַר אַ געפֿאַר אַזאָ שריט איז פֿאַר זיי ביידן. נאָר ביידע זינען אזוי פֿאַרבלענדעט געוואָרן, און האָבן קיין געפֿאַר פֿאַר זיך ניט געזען. פֿאַר אייניקע מינוטן פֿאַרגעניגן האָבן זיי זיך געקויפֿט אייביקע אומגליקלעכע לידן” (עמ' 24).

וּבעברית: הנאהבים כל כך מסונוורים, שאין הם רואים כלל מה מתרחש צעד אחד לפניהם. נדמה, ששינדל לא היתה טיפשה, ואף אפרים, למרות מוצאו הפשוט, יכול היה בקלות להבין ולצפות מה רבה הסכנה הצפונה לשניהם במעשה זה. אלא ששניהם היו אחוזי חושים, ולא ראו את הסכנה הנשקפת להם. תמורת רגעים אחדים של תענוג הם קנו לעצמם ייסורים אומללים לתמיד.

שמ"ר מגלה הבנה ואהדה רבה כלפי הצעירים, אך גם מציג את עמדתו: למרות הרגשות העזים יש להעדיף שיקול דעת מכוח השכל הישר. גישתו היא מציאותית ומתקדמת. גם בעניין ההריון מחוץ לנישואים הוא מציג גישה אנושית ומתקדמת: הוא בו למוסכמות ודורש מהחברה יחס של רחמים והבנה, לאמור:

”[...] לאַכן ראפֿאַן קענען נאָר די פֿאַלשע יידן, וועלכע ערלויבן זיך בשתיקה אַלץ צו טאָן, און קוים באַמערקן זיי עטוואָס אויף אַן אַנדערן — רודפֿן זיי אים אַן רחמנות. [...] דער פֿאַרשטענדיקער מענטש אָבער דאַרף מיטליד האָבן מיט דער אומגליקלעכער שיינדעלע, און דאַרף אין איר לאַגע אַרײַנגיין” (עמ' 31).

וּבעברית: לצחוק מזה יכולים רק היהודים המזויפים, המרשים לעצמם לעשות כל דבר בהסתר, אך ברגע שהם משגיחים בדבר-מה אצל זולתם — הם רודפים אותו ללא רחמים — אדם נבון צריך להצטער בצערה של שיינדלה האומללה ולרדת לטעם מצבה.

בקטע אחר בספר ממשיך שמ"ר לפתח את הרעיון וטוען שה'חוטאים' כלל אינם חוטאים, כי הרי הם לא פגעו באיש:

”קיינער פֿרעגט ניט גאָר וואָס האָט מען צו די אומשולדיקע מענטשן? וואָס האָבן זיי דאָ געטאָן? וועמען האָבן זיי קאַליע געמאַכט? מען וויל גאָר ניט באַרעכענען אַז די מענטשן, וועלכע מיר באַטראַכטן אַלס זינדיקע, זינען גאָר ניט זינדיק” (עמ' 43).

וּבעברית: איש אינו שואל, מה רוצים בעצם מהאנשים המסכנים האלה. מה הם עוללו כאן? למי הם קלקלו דבר? ולא רוצים כלל להביא בחשבון, שהאנשים שאנו רואים אותם כחוטאים, בעצם אינם חוטאים כלל.

שמ"ר מרחיק לכת בביקורתו על צביעותה של החברה בתיאוריו בקשר לסיפורת של יענטע מדי עגונה. בפרק 11 בספר הוא מותח ביקורת חריפה על ערכי המוסר בעיירה הקטנה: בחברה שבה כל העסקים נעשים במירמה ובזיוף, וכל הנוכלים ה'באנדיטן', שואפים להעמיד פנים כאדוקים. ודווקא חטאה של יענטע נחשב כגרול ביותר. אין נסיון להבין, שמה שקרה קרה מפני שיקול דעת מוטעה, או

בעטיו של דחף הרגשות. החטא הוא כבד ביותר, והוא גורר אחריו את האסונות הגדולים, לאמור:

"אין די קליינע שטעטלעך, וואָס די גרעסטע זינד איז קיין זינד ניט, וואָס כמעט אַלע געשעפֿטן באַשטייען נאָר אויס גניבה, גזילה, טרוג, אָפּנאַר, פֿאַלשקייט, אין די ערטער וואָס כמעט יעדער איז אַ באַנדיט און וויל זיך פֿאַרט זיין פֿרום, שפּילט גראַדע אַזאַ זינד ווי יענטעס די גרעסטע ראַלע [...] דאָס איז די גרעסטע זינד, אַז צוליב דעם האַלט זיך אויף די גאולה, און דאָדורך שטאַרבן אומשולדיקע פֿאַר דער צייט [...]". (עמ 58).

ובעברית: בעיירות הקטנות, בהן החטא הגדול ביותר אינו נחשב כחטא, וכמעט כל החנויות ערוכות על גניבה, גזל, מירמה וזיוף, במקומות שכמעט כל אחד הוא איש־חמס — אף כי בכל זאת מבקש להיראות כירא־שמיים, ממלא חטא כחטאה של ינטה תפקיד חשוב ביותר — — — זהו החטא הגרוע בחטאים, ובעטיו מתעכבת הגאולה ואף חפים־מפשע מתים בטרם עת — — —.

מהתיאורים הללו ניתן לראות את עמדתו הליברלית והאנושית של שמ"ר כלפי הרייון מחוץ לנישואים. הוא מנסה להסביר את המעשה כאיבוד שיקול הדעת מתוך דחף הרגשות, או בגלל הטעיה. כאמור, אין שמ"ר מאשים את הצעירים, ואינו מציג את המעשה כחטא. להיפך, הוא מאשים את החברה אפופת הצביעות, שסובלת עבירות הרבה יותר גדולות כמו מירמה, זיוף, גזילה, ומתייחסת לעניין הבינ־אישי כחטא הגדול מכולם. שמ"ר מנסה להבחין בין העוול שבין אדם לחברו, לבין משהו שהאדם עושה לעצמו לכן הוא אינו רואה עבירה בהיסחפותם של הצעירים, שלמעשה לא עשו רע לאיש.

מהרוגמאות הללו ניתן לראות ששלום־עליכם זעם על שמ"ר על כך, שהוא רודף 'סקנדאליים', והתעלם מגישתו הליברלית וראיית העולם הרחבה של שמ"ר, שניסה לתאר את המציאות כמות שהיא, ללא אידיאליזציה.

גישה ריאליסטית, חוסר האידיאליזציה ושבירת הטאבו בולטים במיוחד בספרו של שמ"ר דער פֿאַרדייאַטשיק (הקבלן). הסיפור מתאר פרשיית אהבה בין אשה נשואה, אשת־איש, לבין גבר נשוי, נוכל, רודף שמלות ושובר לבבות, דון זיִאָן יהודי. אמנם שמ"ר מכנה אותו 'באנדיט', אך אין זה 'באנדיט' כמו ששלום־עליכם מתאר אותם בשמ"רס משפט: רוצח, שודד, פותח קברים, כמו בספרי הרפתקאות צרפתיים. כאן מדובר בנוכל מצוי, דמות אוניברסלית, שיכולה להימצא בכל מקום ובכל חברה (אגב, בתיאור נעוריו של הגיבור שזורים פרטים אוטוביוגרפיים של שמ"ר עצמו כמו: לימודיו בישיבת וולוז'ין, והפיכתו מבחור ישיבה אדוק ליהודי מודרני־משכיל)⁶. בתיאור הרקע והאופי של הגיבור מרגיש שמ"ר את צביעותו:

"שבת פֿלעגט ער מאַכן אַ מניין ביי זיך. ניט חלילה אויס פֿרומקייט, נאָר צו ווייזן אַז ער קען דאָוונען ביים עמוד, דען ער אַליין האָט באַטרעטן די שטעלע פֿון אַ חזן. און טאַקע באַלד ווי דער מניין פֿלעגט זיך צעגיין האָט ער פֿאַרריכערט אַ שבתדיקן פֿאַפּיראָס" (דער פֿאַרדייאַטשיק, עמ' 10).

ובעברית: בשבת הוא היה עורך מניין בביתו. לא, חלילה, מתוך אדיקות, אלא כדי להראות שהוא אמנם יודע להתפלל לפני העמוד, כי הרי הוא עצמו שימש

בשעתו בתפקיד של חזן, ומיד לאחר שמניין המתפללים התפזר, הוא הצית להנאתו סיגריה־של־שבת.

גם הגיבורה רחל מתוארת בצבעים ריאליסטיים: אשה צעירה לא יפה מדי ("ניט איבעריק שייך") וחולה בשחפת. המחלה והמתחים גורמים לה להיראות עוד יותר גרוע: "[...] זי האָט דאָס מאָל אויסגעוויזן שרעקלעכער ווי אַלס אַלע מאָל" (שם, 30) (הפעם היא נראתה אף גרוע מתמיד).

שמ"ר מציג ברומן שלו גיבורה שאינה נסיכה ואף לא מפלצת, ולא מופקרת, אלא אשה צעירה פשוטה, מעיירה יהודית קטנה. האהבה הסוערת והמסנוורת משתלטת דווקא על האשה הפשוטה הזאת, שהיא אדוקה ויראת שמיים. מטרתו של שמ"ר ברומן הזה היא למעשה להמחיש את עיוורון הלב, כפי שהוא מכריז בשיר העברי בתחילת הספר, לאמור:

"סתומי עינים המה האנשים
גם טחי לכב רבם, כעירים
בלי דעת יתנהלו אחרי נחשים
ומעפרים בעפר את הישרים [...]
[...] פקחו עיניכם, הוי מבי ערוון!" (עמ' 4)

גם רחל היתה עיוורת, אחוזת חושים באהבתה:

"ניט אומזיסט האָבן די אַלטע פֿעלקער פֿאַרגעשטעלט די ליבע בלינד אויף ביידע אויגן. זי איז ווירקלעך בלינד, דאָס דערקענען מיר אויך אין רחלען. איר שטאַרקע ליבע צום פֿאַדריאַטשיק האָט איר פֿאַרבלענדט די אויגן, זי זאָל ניט זען ווי פֿאַרדאַרבן ער איז, און זאָל אויך זיינע שרעקלעכע פֿעלערן ניט זען" (עמ' 11-12).
(ובעברית: לא לחינם הציגו העמים הקדמונים את האהבה בדמות עיוורת בשתי עיניה. והיא אמנם עיוורת. זאת אנו מכירים גם אצל רחל. אהבתה העזה לקבלן סינוורה את עיניה, למען לא תראה עד כמה הוא מקולקל, ושלא תשגיח בחסרונותיו הנוראים).

נפילתה הפיסית, המוסרית והנפשית של רחל מתוארת בצורה מפורטת בספר. אפילו על ערש דווי היא נזכרת באהובה ומצפה לו. הדבר מדהים את המספר:
"די פֿראַגע האָט מיך איבערראָשט. אַ פֿרום ייִדיש ווייבל זאָל פֿאַר איר טויט פֿרעגן אויף דעם מענטשן, וועלכער האָט זי זינדיק געמאַכט און צום טויט געבראַכט [...]. איך האָב ערשט דעמאָלט פֿאַרשטאַנען, אַז איר ליבע צו דעם אוממענטש וואָר אומגעהייער גרויס [...]. איך קען דאָס עד היום ניט פֿאַרשטיין, אַז אַזאַ פשוט ווייבל, וועלכע האָט זיך געוויס געשראַקן פֿאַר דעם יום הדין, זאָל אין די לעצטע מאָמענטן, ווען זי האָט געוויסט אַז זי שטאַרבט, אין זיינען האָבן אַ געליבטן. דאָס איז ווירקלעך אומבאַגריפֿלעך" (עמ' 42).

(ובעברית: השאלה הדהימה אותי. שנערה יהודיה יראת־שמיים תשאל לפני מותה ותתעניין באדם, שהחטיאה והביאה עד מותה — — — ורק אז הבנתי, שאהבתה אל בן הבליעל הזה היתה גדולה לאין ערוך — — — ועד עצם היום הזה איני תופס, שאשה פשוטה זאת, שבוודאי פחדה מפני יום־הדין, תהרהר ברגעיה

האחרונים, אף כי ידעה שהיא הולכת למות, באהוב ליבה. זה באמת לא ייָאָמן כי יסופר].

זהו תיאור נועז וגלוי, ללא כל אידיאליזציה וללא טאבו, המציג אהבה גשמית עזה, ששוברת את כל מחסומי המוסר, החינוך והמסורת.

אגב, גם האהבה עצמה מתוארת ללא כל אידיאליזציה, ללא כל רומנטיקה, לא לפי הסטריאוטיפים: אשה נשואה, חולה אנושות, מסנוורת מאהבה לאיש שפל, שכלל אינו אוהב אותה, אלא רק חומד את כיבוש האשה. המספר מעלה הבחנה בין אהבה כרגש פיוטי נשגב, לבין התאוה:

"די פֶּאַרדֶּאַרבענע, כאַראַקטערלאָזע מענטשן פֿילן גאָר ניט דעם וואָרן געפֿיל פֿון דער ליבע. די הייליקע געטלעכע ליבע, וועלכע די פּאָעטן שטעלן פֿאַר, איז פֿאַר זיי פֿרעמד. זיי זיינען נאָר באַקאַנט מיט דער תּאוּוה. און די שעדלעכע תּאוּוה פֿאַרענטפֿערט זיי אַלע קשיות, פֿאַר וועלכע דער אָרנטלעכער מאַן קען בשום אופֿן קיין תּרוּץ ניט געפֿינען (עמ' 33).

(ובעברית: האנשים המקולקלים, חסרי האופי, כלל אינם חשים את הרגש האמיתי של האהבה, המתואר בכתבי המשוררים; הוא זר להם. מוכרת להם רק תאוות הבשרים. והתאוה המזיקה פותרת להם את כל הקושיות, שהאדם ההגון אינו מסוגל למצוא להן תירוץ כלשהו).

יש לדעתי בכל הנ"ל כדי לערער את הטיועון של שלום-עליכם, אשר בעקבות דובנוב מכנה את הדמויות של שמ"ר 'בובות', 'מריינות', דמויות לא אמיתיות. על פי כל האמור לעיל אפשר לקבוע, ששמ"ר אכן מתאר תמונות מציאותיות מהחיים האמיתיים.

אגב, את היצירה הזאת דער פֶּאַרדֶּיאַטשיק אין שלום-עליכם מזכיר במשפטו. ולסיכום נושא 'הסקנדאלים': שלום-עליכם מאשים את שמ"ר בתיאור הסקנדאלים כדי לזכות בפופולריות זולה:

"[...] שמ"ר, וועלכער זוכט נאָר סקאַנדאַלן מיט פּאַסקודסטווע, איבער וועלכע, עס דאַכט זיך אים, אַז דער עולם פּאַטשט 'בראַוואָ'" (שלום-עליכם: 58).
(ובעברית: שמ"ר אינו מבקש אלא אחר שערוריות עם טינופת; נדמה לו שעל כך הקהל ימתא לו כפיים).

שמ"ר לא הציג את הנושאים השערורייתיים רק כדי לזכות בפופולריות זולה. הנושאים הללו אינם העיקר ביצירותיו, אינם תופסים בהן את המקום המרכזי. שמ"ר אמנם אינו מתעלם מהם, ואינו נרתע מהם, אך מציב אותם בין מכלול הנושאים האחרים שהוא מתאר. וכמו שבחיים המציאותיים יש מקום למקרים מסוג זה — כך יש להם גם מקום וייצוג ביצירותיו של שמ"ר.

עד כה התייחסנו בהרחבה לשני תחומים ביצירותיו של שמ"ר, שזכו לביקורת חריפה מצד שלום-עליכם. נותרו עוד מספר רב של טיעונים של שלום-עליכם, שרק את חלקם נבדוק בקצרה, שהרי המסגרת של המסה לא תספיק כדי להתייחס ביסודיות לכל הטיועונים, כי לכך תידרש מסגרת של ספר שלם.

שלום-עליכם מאשים את שמ"ר בשימוש ביידיש לא נקיה, בעיקר מגורמנת:
 "זיין זשארגאן איז ניט קיין יידיש, ניט קיין רוסיש, נאָר גלאַט אזוי פּאַלאָווינע
 דיִטש חצי גויִיש" (שלום-עליכם: 82).

ובעברית: הו'ארגון שלו אינו יידיש, אף לא רוסית ולא גרמנית, אלא סתם כך
 — חצי אשכנזית וחצי גויית).

אכן מוצאים אצל שמ"ר לא מעט קטעים כתובים בסגנון מגורמן. אולם חשוב
 לציין, ששמ"ר משתמש ברבדים השונים של יידיש כאמצעי תיאורי.

הסגנון המגורמן מאפיין את החברה הגבוהה, בדיונים בנושאים רציניים, פילוסופיים, היסטוריים, משכיליים. גם כשהדוברים אינם משכילים אמיתיים, אלא מתחזים למשכילים, ה'אריסטוקראטים' המדומים, שמדברים בשפה מסוגנת, גם לשונם מתאפיינת בגרמניזמים:

"ער איז שטיין געבליבן אין טיר, האָט זיך דעמוטיק פּאַרנייגט און האָט געזאָגט:
 — נעמט ניט פֿאַר אומגוט פֿריילין, וואָס איך שטער איך פֿיליכט" (דער
 ספּעקולאַנט: עמ' 34).

ובעברית: הוא נשאר עומד על הסף, קר קידה בהכנעה ואמר: — אל נא תפרשי
 לרעתי, העלמה, את העובדה שאני אולי מפריע לך).

לעומת זאת, בדיבורם של היהודים המסורתיים, במענה לשון של הנשים היהודיות לא נמצא שום גרמניזמים. שפתם היא יידיש נקיה, השופעת בביטויים עממיים ולעתים אף בקללות עסיסיות. הנה דוגמה מאותו הסיפור דער ספּעקולאַנט. כאן אשת השדכן 'מכבדת' את בעלה ב'ברכות', ומאיצה בו לצאת לדרך, וזו לשונה: "פֿאַר שוין צו אַלדע שוואַרצע יאָר! פֿאַר שוין, רוצח מיִנעראַ! דו זאָלסט אין אזוי אַ שעה פֿאַרן אַז דו זאָלסט ניט דערלעבן צוריק צו קומען, אַ גאָטעניו! גאָטעניו! דו האָסט אַ פנים אויך ניט געהאַט אויף וועמען דיין כל חמתו אויסצוגיסן נאָר אויף מיר. אַ שיינ פנים קען מען האָבן פֿאַר אַזאַ מאַן. ניט האָבן זאָלסטו קיין געזונט אזוי ווי איך האָב מיין כוח פֿאַר דיר פֿאַרלאָרן, קוילער מיִנעראַ, וואָס שטייסטו? שטיין זאָלסטו אין געהאַקטע ווונדן, פֿאַרוואָס פֿאַרסטו שוין ניט? דו האָסט דאָך דוכט זיך שוין אַנגעפֿרעסן פֿאַר צוואַנציק יוונים, נישקשה, דו וועסט ניט פֿאַרפֿראָרן ווערן, דער שוואַרצער יאָר וועט דיך ניט נעמען" (שם, עמ' 7).

ובעברית: סע כבר, לכל השדים! סע כבר רוצח שלי! שתיסע בשעה כזאת שלא תזכה לשוב, איי, אלי, אלי! כנראה גם לך לא היה על מי לשפוך את כל חמתך אלא עלי, יפה אני נראית עם בעל כזה, שלא תזכה לבריאות, כשם שאני איבדת את כוחותי למענך, שוחט שלי, מה אתה עומד? שתעמוד כבר על פצעים פתוחים — מפני מה אינך נוסע? הרי נדמה, שכבר זללת דיך, כמו עשרים יוונים ביחד. אין דבר, לא תקפא בדרך, השד לא יקח אותך).

כמעט בכל יצירה של שמ"ר נמצא דמות המתחבטת בצורה שכזאת. שמ"ר אפילו מסביר ומציין את מענה הלשון של הנשים היהודיות כקו המאפיין את יחסן אל בעליהן:

"בני די פראַסטע יידישע פֿרויען געפֿינען מיר זייער אָפֿט דעם קאָנטראַסט, ווי זיי ליבן זייערע מאַגען מיט דער גאַנצער זעלע, און פֿאַרביטערן זיי פֿון דעסט וועגן אַזוי דאָס לעבן מיט זייערע קללות און גיפֿטיקע ווערטער, אַז דאָס די מאַגען בלייבן אָן כוחות פֿון זיי" (שם, עמ' 9).

ובעברית: אצל נשים יהודיות פשוטות אנו מגלים לעתים קרובות את הסתירה בין אהבתן את בעליהם בכל נשמתן, ואף על פי כן ממרות להם את החיים בקללותיהן ובדיבוריהן הארסיים, עד כי הבעלים כוחם מתפוגג מלחצן.

ב. השירים של שמ"ר

שלום-עליכם מעלה ביקורת נוקבת גם על קטעי השירה, המופיעים לעתים קרובות ביצירותיו של שמ"ר. שלום-עליכם קוטל את הפיוטים של שמ"ר בטענה, שאלו הם קטעי שירה סנטימנטליים, רומנסות מתקתקות ונדושות, המושרות באופן אחיד וזהה על-ידי הגיבורות האחידות והזהות של שמ"ר. בעמ' 37-39 בשמ"רס משפט מציג שלום-עליכם בצורה מרוכזת 10 שירים אופייניים, לדבריו, הלקוחים מתוך הרומנים השונים של שמ"ר. חבל שבאותו הקשר אין שלום-עליכם מתייחס לסוגי השירה האחרים של שמ"ר, שאף הם שכיחים ביצירותיו. הוא רק מזכיר את קיומם של השירים העבריים (שלום-עליכם, עמ' 67). אלו הם שירים בעלי אופי רציני בדרך-כלל, המופיעים בהקדמה לרבים מהרומנים של שמ"ר בידיש. שלום-עליכם אינו מזכיר כלל את השירים הרבים בידיש, בעיקר שירי בדחנים, המופיעים בתדירות בתיאוריו של שמ"ר. כבר דובר לעיל על כך, ששמ"ר מרבה לתאר שידוכים, חתימת תנאים וחתונות. הוא משלב את השירים הבדחניים כחלק מתיאור המנהגים המקובלים באירועים הללו, לצד תיאורי הכליזמרים והריקודים. השירים הם בדרך כלל בעלי אופי הומוריסטי:

'הָרִי אַתָּ', גֵּיט ער אָט גֵּיט רבי פֿינע
מיט זײַן וויב חוהלע די גראַפֿינע
אויף זייערע פֿנימער רוהט די שכינה
זיי גייען ביידע מיט אַ זייער פֿרומע מינע
זײַט זיי מקבל בתופים ובקול רינה
'פֿינע' מאַכט 'פֿני יִשְׂרָאֵל נְשָׁמְתָם עֲדָן'
פֿאַר זיי איז אָפֿן דער גן עֲדָן [...]

(א גט מיט אַ חתונה: 57)

תרגום מילולי:

'הָרִי אַתָּ' — רבי פֿינע הנה קרב וקָא,
ועמו חוה'לה, אשתו הנסיכה,
על פניהם השכינה שוכנת,
שניהם מביעים יראה־מתרוננת;
קבלו נא אותם בתופים ובקול רינה!
'פֿינע' בר"ת [בראשי תיבות] 'פֿני יִשְׂרָאֵל נְשָׁמְתָם עֲדָן'
פתוחים לפניהם שערי גן העדן...

לא תמיד השירים בחתונות הם בעלי אופי מבדח. שמ"ר יודע להתאים את סגנון השירים לנסיבות. כאשר מתוארת ברומן די חליצה חתונה בנסיבות טראגיות (הכלה שכלה את חתנה הראשון מתחת לחופה, המתינה 11 שנים לחליצה, ומתחתנת שוב מתוך כפיה וסחטנות), מצבה הקשה של הכלה משתקף גם בשירו של הברדחן:

בלהניו! בלהניו! טו תפילה אַצינד
בעט ביי גאַט מחילה אויף דינע זינד
זאָג: גאַטעניו! גאַטעניו! איך בעט ביי דיר
דו זאָלסט דיין חסד ניט אַפּטאָן פֿון מיר
איין מאָל האָסטו מיין בלוט פֿאַרגאַסן
און האָסט צוגענומען פֿון מיר מיין חתן
האָב כאַטש אַצינד אויף מיר רחמנות
פֿאַרהיט מיך מיט מיין חתן פֿון סכנות [...] (די חליצה: 88)

התרגום

בְּלֵהוּ! בְּלֵהוּ! שְׂאִי נָא תְּפִלָּה,
על כל חטאיך בקשי מחילה,
אמרי: אֱלֹהִי! אֱלֹהִי! מבקשת הנני,
שלא תסיר חסרך ממני.
הן פעם אחת כבר דמי שִׁפְכָה,
את חתני שלי ממני לקחת,
והפעם – שא רחמיך עלי
שמור מכל סכנה על חתני ועלי...

ג. הפילוסופיה

אחד הקווים האופייניים בסגנון כתיבתו של שמ"ר מתבלט בהפסקת מהלך העלילה כדי להעלות מחשבות ואמיתות כלליות, הרהורים על החיים, המחשת מושגים מופשטים, וכן תיאור רגשות למיניהם ותכונות אופי שונות. בדרך זו הוא מנסה לנמק את מעשיהם והתנהגותם של הגיבורים. האתגרות הפילוסופיות הללו מצויות בכל יצירה של שמ"ר. חלקן פשטניות ונאיביות, חלקן רציניות ומעמיקות יותר. שלום-עליכם מכנה את הקטעים הפילוסופיים של שמ"ר "פֿינצטערע פֿילאָזאָפֿיע" (פילוסופיה אפלולית), וביתר זלזול 'קראַנצעפֿאַליע' (שלום-עליכם, עמ' 46). מצד אחד מתקייף שלום-עליכם את שמ"ר על עלילותיו הסבוכות והמסורבלות, על ריבוי הדמויות וההתרחשויות ביצירותיו, ומצד שני, כששמ"ר מנסה להעלות הרהורים, מהשבות וניתוחי רגשות מעבר להתרחשויות – שלום-עליכם, כדרכו, מזלזל ופוסל את הנסיונות הללו. חשוב לציין, שגם כאשר ההרהורים וההנמקות, ששמ"ר מציג, הם ברמה פשטנית ואפילו רדודה, הם עוזרים

לקוראיו להתקרב לנושאים שהיו לרבים מהם חדשים ובלתי מוכרים, ואף תורמים ליצירת תפיסת עולם עשירה ורחבה יותר.

כשמדברים על ההיבט הפילוסופי והפסיכולוגי ביצירותיו של שמ"ר, אי אפשר שלא להזכיר, אפילו בקצרה, את יצירתו די יונגע פֶאָר (הזוג הצעיר), וילנה 1887. זוהי נובלה קצרה, שאפשר לראות בה את הניצנים של הרומן הפסיכולוגי: ניתוח רגשות נסתרים שמאחורי חזות מאושרת של זוג צעיר. האשה הצעירה מתחילה לחוש, שבעלה מתרחק ממנה. בחיפוש אחר הסיבה להתקררותו כלפיה היא מגיעה למחשבות פילוסופיות לגבי כוחו של היופי הפנימי לעומת היופי החיצוני, חשיבותן של התכונות הרוחניות לעומת התכונות הגופניות, הפיסיות, לאמור:

"קען דען זיין ליבע צו אַ פֶּרוי וואָס איז נישט שייַן? יע, זי האָט שייַנע אייגנשאַפֿטן: זי איז גוט, טרייַ, האָט אַן איידעלן כאַראַקטער; נאָר קען דען זיין ליבע צו אַזעלכע זאָכן אָן קערפערלעכער שייַנקייט? ליבע מוז זיין געבויט אויף אירגענד איינעם גרונד, און צו דיזעם גרונד געניגט ניט אַלע גייסטעס פֿעיקייטן: בילדונג, פֿאַרנונפֿט, גוטער און דעזעלער כאַראַקטער, ווען שייַנקייט און גראַציע זאָל ניט זיין דערביי. אוי וויי! און דאָס באַזיץ איך ניט" (די יונגע פֶּאָר: 9-10).

ובעברית: כלום אפשרית אהבה לאשה שאינה יפה? כן, יש לה סגולות יפות: היא טובה, נאמנה, בעלת אופי עדין; אך כלום יכולה לצמוח אהבה לתכונות האלו ללא יופי גופני? האהבה מוכרחה להיות מושתתת על בסיס כלשהו, ולבסיס מעין זה לא די בכל הכישורים הרוחניים: השכלה, תבונה, אופי טוב וישר, בלעדי היופי והחן. אוי ואבוי! והרי זה מה שחסר ליין.

הסיפור הזה הוא מיוחד במינו ומתבלט בין שאר יצירותיו של שמ"ר. למרות סגנונו המלודרמטי יש בו נסיון רציני להציג עולם פנימי, רוחני ורגשי של האדם. הספר אינו מוזכר בשמ"רס משפט.

חשוב להוסיף מספר הערות לגבי הדרך שבה נוהג שלום-עליכם להציג את הטקסטים של שמ"ר ולצטט מהם בתוך שמ"רס משפט. לחלק מהרומנים הוא מקדיש דיון ארוך ומצטט חלקים מהם. ברוב המקרים אלה הם ציטוטים מקוצרים, אך שלום-עליכם אינו מציין את העובדה, שהוא מציג ציטוט מקוצר. לעתים פוגע הקיצוץ של שלום-עליכם במשמעותו של הקטע המצוטט. למשל: הדיאלוג בסגנון הבורלסקי מתוך הסיפור דער טייוול כאַפֿט דעם מלמד (השד לוקח את המלמד) (עמ' 24-25) נראה כחילופי דברים חסרי קשר וחסרי טעם בגלל הקיצוץ שנעשה בו. גם כששלום-עליכם מצטט קטעים קצרים יותר הוא אינו מקפיד להביא ציטוט מלא ומדויק.

למשל מתוך אותו דער טייוול כאַפֿט דעם מלמד שלום-עליכם מצטט:

"דער חזן האָט געדאוונט ווי אַ קאָץ און די ווייבער האָבן געוויאַקעט ווי צום וַנְתָנָה תּוֹקֶף" (החזן התפלל כחתול והנשים יללו כאילו בקטע של 'ונתנה תוקף') (שלום-עליכם, עמ' 24).

וכך נראה הקטע במלואו ביצירתו של שמ"ר בעמ' 6:

"רבי צדוק זרח וואָר אַ מושלם בכל המעלות. ער האָט אין דעם גבירס בית-המדרש פֿערטראָטן אַלע ערנשטעלן: ער וואָר דאָ חזן, בעל קריאה, בעל

תקיעה, אֶלֶע הָאָבֶן דִּי פִּינגער געלעקט פֿון זײַן דאָוונען, כאָטש ער האָט געהאַט אַ שטימע פֿון אַ קאָץ, דען ער האָט מער געוויאַקעט אַלס געזונגען. אַלע וואָלסקער ווייבער, איך וויל זאָגן אַלע עגונות, פֿלעגן צו אים לויפֿן ער זאָל זיי שרייבן בריוו צו זייערע מאַנען; און אַלס ר' צדוק זרח האָט זיי דורכגעלעזן וואָס ער האָט פֿאַר זיי געשריבן — האָבן זיי געגאָסן מיט טרערן פֿונקט ווי יום כיפור צו ונתנה תוקף".

ובעברית: רבי צדוק זרח היה מושלם בכל המעלות. בבית-מדרשו של הגביר הוא מילא את כל התפקידים המכובדים: הוא היה שם חזן, בעל קריאה, בעל תקיעה. הכול ליקקו את אצבעותיהם מאורח התפילה שלו, אף כי היה לו קול של חתול, מפני שהוא ילל יותר מאשר שר. כל נשי וולסק, רצוני לומר — כל העגונות — רצו אליו שיכתוב למענן מכתב לבעלים שלהן; וכאשר ר' צדוק זרח קרא באוזניהן את אשר כתב — הן שפכו דמעות בדיוק כמו בשעת קטע התפילה 'וּנְתַנָּה תוֹקֶף בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים).

שלום-עליכם מציג את הציטוט הנ"ל בתור 'סאטירישע פערלען' (שלום-עליכם, 24) של שמ"ר, כשבמקום ה'פנינים' של שמ"ר הוא מגיש פאראפרזה מסולפת לגמרי.

דוגמה נוספת לציטוט מקוצץ, שהוצא מההקשר מתוך דער ספעקולאָנט. הנה הקטע כפי שהוא מוצג בשמ"רס משפט, עמ' 88:

"די פראָסטע יידלעך, וואָס שטייען היינט אויף דעם שפיצע דעס גליקעס, האָבן פֿיינט געקריגן זייער רעליגיאָן? ווער האָט זיי געגעבן אַזעלכע הערנער? — נאָך די ספעקולאַציאָן!..."

ובעברית: היהודונים הפשוטים, הניצבים היום בפסגת המזל, כלום החלו לשנוא את דתם? מיהו שהעניק להם קרניים כאלה? — רק הספסרות!...

והנה אותו הקטע בצורתו המלאה יותר כפי שהוא מופיע אצל שמ"ר בעמ' 10:

"פֿון וואָנען האָבן זיך גענומען די גרויסע גבירים, די גרויסע מיליאָנערן, ווען ניט פֿון דער ספעקולאַציאָן? יעדער פֿון אייך, ליבע לעזער, קען געוויס פֿיל קליינע מענטשעלעך וועלכע שפילן היינט גרויסע ראָלען נאָר דערפֿאַר, וואָס זיי האָבן ספעקולירט. מיר קענען היינט צו טאָג אייניקע זייער ריכע פּערזאָנען, וואָס זיינען אַ מאָל געווען געמיינע פּראָסטע יידעלעך, און היינט שטייען זיי אָן דעם שפיצע דעס גליקעס, און האָבן אַזוי פֿיינט געקראָגן זייערע ברידער, די קינדער פֿון זייער רעליגיאָן, אַז דאָס זיי וועלן פֿון זיי אפֿילו צו זיך פֿאַר באַדינטע ניט צונעמען. און ווער האָט זיי געגעבן אַזעלכע הערנער? נאָר די ספעקולאַציאָן."

ובעברית: מניין הגיעו הנה הגבירים הגדולים, המיליונרים העשירים? לא עוד אלא מן הספסרות. כל אחד מכם, קוראי החביבים, מכיר בוודאי ברנשים קטנים רבים, הממלאים תפקידים רמים אך ורק מפני שהצליחו בספסרות. היום אנו מכירים אישים עשירים מאד, שהיו לפנינו יהודונים מן הפשוטים, ואילו היום הם ניצבים בפסגת המזל, והם שונאים את אחיהם, בני דתם, עד כי אינם מוכנים להעסיק מהם אפילו משרתים. ומי העניק להם קרניים כאלה? רק הספסרות).

כאן רואים ציטוט שמסלף לגמרי את משמעות הטקסט: מתוך הציטוט כפי שהוא מופיע אצל שלום-עליכם ניתן להבין, שמדובר בשנאת הדת — "האָבן פֿיינט

געקראָגן זייער רעליגיאָן; ואילו בגרסתו המקורית של שמ"ר מדובר על שנאת בני עמם ובני דתם — "זייערע ברידער, די קינדער פֿון זייער רעליגיאָן". קשה לשער שסילוף כזה נעשה בתום-לב.

לעתים כל התייחסותו של שלום-עליכם ליצירה שלמה של שמ"ר מסתכמת באיזכור איזוהו פרט שולי כמו חלק משיר או תרגום של מלה מסוימת. כך, למשל, בעמ' 86 בשמ"רס משפט הוא מבקר תרגום של המלה 'הבל' ל'פֿאַנאַטיזמוס', המופיע בתוך יצירתו של שמ"ר. די אומגליקלעכע ליבע. המלה 'הבל' מופיעה אצל שמ"ר ככותרת לשיר עברי. גם השיר וגם הסיפור עצמו דנים בקנאות ובדבקות בלתי מתפשרת בדעות. ההנחה של שלום-עליכם ש'פֿאַנאַטיזמוס' הוא תרגום של 'הבל' אינה בהכרח נכונה. לאור תוכנם של השיר והסיפור נראית ההערה של שמ"ר כהסבר ולא דווקא כתרגום. בכל אופן חשוב לציין, שמדובר בפרט המופיע בהקדמה לספר ולא ביצירה עצמה, שאכן עוסקת בבעיות תמורות כמו הפאנטיות ורדיפת הייחוס, ומדגישה את הפערים בין הדורות תוך הצגת רעיונות וגישות מתקדמות בנושאים משפחתיים וחברתיים. אולם שלום-עליכם אינו מציג דבר פרט לפגמים לכאורה, ובמקרה הזה הוא טועה ואף מטעה.

ואשר לפגמים בסגנון כתיבתו של שמ"ר — אין כל קושי למצוא ולהגדיר אותם, כשהבולטים ביניהם הם: הגזמות, פשטנות, שטחיות ומלודראמטיות.

הנטייה של שמ"ר להפריז מורגשת בכל תחומי יצירתו, מעיצוב הדמויות, דרך תאור מצבים קיצוניים, תהפוכות הגורל, ועד ההתרחשויות העלילתיות הסבוכות. למשל, ברומן די עגונה מתוארים שלושה אבות, המגלים את ילדיהם הבוגרים שלא הכירו, כי הם עזבו את משפחותיהם כאשר אלה היו עדיין תינוקות: שלושה זוגות אוהבים, העומדים להינשא; שלוש משפחות אמידות שיורדות מנכסיהן, 'נופלות לתהום', אך מתאוששות בסוף הרומן; שני צעירים ואשה מבוגרת שנאסרים בגלל עלילה כוזבת; שתי שריפות; נערה שמתאבדת בגלל הריון מחוץ לנישואין; זיוף מכתבים ועוד התרחשויות שונות ומשונות — וכל זה, בעיקר כל האסונות שמתרחשים, הם מעשה ידיו של רשע אחד וקומץ שותפיו!

למעשה כל משפחה ברומן (או כל שתי משפחות), יכולה להוות בסיס ולספק את העלילה לסיפור נפרד. לכן הרומן כולו עושה רושם של בליל סיפורים. תחושת הדחיסות ועומס היתר נובעים לא רק מריבוי הדמויות וההתרחשויות, אלא גם מפני העובדה שלא מורגש כמעט ההבדל בין קו עלילה ראשי לסיפור משני, בין דמות ראשית לדמות משנית. בגלל עומס הדמויות והאירועים אין למחבר אפשרות להעמיק בשום תיאור, ומכאן תחושת הרדידות. גם חלוקת הגיבורים ל'טובים' ול'רעים', תורמת להצגת דברים פשטנית ושטחית. אותו 'עומס יתר' הינו גם הסיבה למלודראמטיות: ההפרזה בהשתפכות הרגשות נובעת מהכפילות שבמעמדים השונים. למשל: באותו מעמד נפגשים שני גיבורי הרומן עם אבותיהם האבודים; שני תננים חוזרים אל כלותיהם, והבעל האובד שב אל אשתו הנאמנה, שנחשבה לעגונה. במעמדים הללו של המפגשים המרגשים האושר הוא כפול, הבכי — המוני, והכול — מלודראמה אחת גדולה.

מצב דומה של 'עומס יתר' בדמויות והתרחשויות בולט גם ברומן די גאלדערנע קעלבער, אם כי ברומן הזה מופיעים יותר דיונים אידיאולוגיים ופילוסופיים מאשר תיאורים מלודראמטיים. שלום-עליכם דן באריכות ברומן זה בשמ"ר'ס משפט (עמ' 69-79). טיעוניו לגבי השטחיות של הדמויות צודקים: הגיבורים משתכנעים בקלות רבה ומשנים את דעתם במהירות גם כשמדובר בעניינים חשובים ואפילו גורליים. על פי היצירות של שמ"ר שקראתי, ניתן לקבוע קביעה זהירה, שהרומנים הארוכים של שמ"ר (כמו הרומנים המוזכרים לעיל, רומנים בשני חלקים, באורך כ-200 עמ' כל אחד) נופלים באיכותם מיצירותיו הקצרות יותר כמו די יונגע פּאַר, דער דורכגעיאָגטער חתן, דער ספעקולאַנט, דער פּאַרדיאַטשיק, דער געבענטשטער פּאַטש, דער שלימזלדיקער האָז וכו'. אגב, רוב היצירות הקצרות הללו אינן מוזכרות בשמ"ר'ס משפט.

לאחר העיון המקיף בחיבוריו של שמ"ר אי אפשר שלא להבחין בפערים הבולטים בכל התחומים ובכל הרבדים של יצירתו: פער בין העלילות הסבוכות ברומנים הארוכים, לבין עלילות פשוטות יותר בסיפורים הקצרים; פער בין דמויות שטחיות וסטריאוטיפיות לבין הדמויות הייחודיות; פער בין הצגה רדודה של רעיונות פשטניים לבין הצגה מקורית ומעמיקה של השקפות מתקדמות; פער בין תיאורים מלודראמטיים לבין תיאורים הומוריסטיים וסאטיריים; פער בין יידיש מגורמנת ומסוגנת לבין יידיש עממית ועסיסית.

מגמתו העקבית של שלום-עליכם להתעלם לגמרי מכל מעלה ביצירתו של שמ"ר, ולהבליט רק את הפגמים ואת החסרונות מעידה על מטרתו העיקרית של שמ"ר'ס משפט — להוקיע את שמ"ר ולשפוט אותו לכף חובה. צורת הדיון המשפטי לא שימשה את שלום-עליכם כמסגרת לבירור שקול ולהערכת דברים בצורה אובייקטיבית, אלא כמסגרת הולמת להצגת עמדה ביקורתית נחרצת ומגובשת מראש. על כוונותיו המוצהרות של שלום-עליכם בקשר לשמ"ר אפשר ללמוד ממכתבו לי. ח. רבניצקי, מיום 20 בפברואר 1888. שמ"ר'ס משפט קיבל את אישור הצנזורה ב-30 במרץ 1888, המכתב נכתב, איפוא, בעיצומה של העבודה על החיבור. וכך מצהיר שלום עליכם:

"און איר מעגט דאָס מבטיח זיין, איך מיין, מבשר זיין, אונדזער ליבהאַרציקער 'פּונפּאַפּיר-שמאַטעמאַכער' שמ"רן, אַז שלום-עליכם וועט אים אים-ירצה-השם אין גיכן צעגלידערן, צעשניידן, אַנאַטאַמירן אויף פּיצפּיצלעך, ניט דורכלאָזן קיין ביינדעלע, קיין קישקעלע, קיין אַדערל, בכדי דער עולם זאָל טאַקע וויסן זיין, ווער און וואָס שמ"ר איז" (ליס 1997: 178).

ובעברית: אתם רשאים להבטיח, כלומר — לבשר לעושה-סמרטוטים-מנייר' שלנו החביב שמ"ר, ששלום-עליכם בקרוב יפרק אותו, אם ירצה השם, יחתוך אותו וינתח לפירורים-פירורים, ולא יניח עצם קטנה, או מעי זעיר, או גיד מגידו, כדי שהציבור אמנם ידע, מיהו שמ"ר ואיזה הוא.

נאמן להצהרת הכוונות שלו, מקיים שלום-עליכם את הבטחותיו בשמ"ר'ס משפט!

אולם חיסולו של שמ"ר כסופר לא היתה מטרתו היחידה של שלום-עליכם. בסוף

נאומו פונה התובע אל חבר המושבעים ודורש מהם להחמיר בעונשו של שמ"ר כדי לעשות שני מעשי חסד ('וואָהלטעטיקייטן):

א. אכן לפעול נגד שמ"ר עצמו ולחסל אותו כסופר:

"איר וועט באַגראַבן אַ ליטעראַרישן געשעפֿטמאַכער" (אתם תקברו עסקן ספרותי).

ב. לפעול גם נגד כל ממשיכי דרכו של שמ"ר ולהגן על היידיש מפני השפעתם ההרסנית:

"פֿאַרהיטן אונדזער יונגן אַרעמען זשאַרגאָן פֿון אַנדערע אַזעלכע פֿאַראַזיטן" (שלום-עליכם: 88-89) ולשמור על הז'ארגון הצעיר והמסכן שלנו מפני טפילים אחרים מסוג זה.

חיזוק נוסף לרעיון ששמ"רס משפט מכוון לא רק נגד שמ"ר עצמו, אלא גם נגד כל כותבי הרומנים, נגד התופעה כולה, אפשר למצוא גם במוטו שהופיע בעמוד השער: "הַהַּ הַכְּפֹתוֹר וְיִרְעֵשׂוּ הַסְּפִים" (עמוס ט ו). שלום-עליכם תרגם את המוטו הזה ליידיש בדרכו האופיינית: "שער די שאָף וועלן ציטערן די לעמעלעך" (גוז הצאן ויחרדו הטלאים).

המוטו ודבריו האחרונים של התובע מוסיפים לשמ"רס משפט עוד ממד: נוסף להיותו התקפה ביקורתית נוקבת נגד שמ"ר, הופך שמ"רס משפט להיות גם מעין משפט ראווה, המכוון נגד התופעה המורחבת של כתיבת הרומנים המבדרים ביידיש.

* * *

בעקבות ביקורתו של שלום-עליכם ניגשנו לבחון את יצירותיו של שמ"ר וראינו בהן שפע של תיאורים מהחיים היהודיים, דמויות מעניינות, מגוון השקפות עולם ודעות מתקדמות, חומר מחנך, וחומר מבדר. למעלותיו של שמ"ר חשוב להוסיף ממד נוסף: יכולתו המיוחדת של המחבר למשוך ולרתק את הקוראים בעזרת מערכת מיוחדת של אמצעים ספרותיים. לא נרחיב כאן את הדיבור על האמנות של שמ"ר ליצור בחיבוריו מערכת יחסים מיוחדת עם הקוראים, כי הנושא הזה הוא מקיף דיו כדי להקדיש לו דיון מיוחד⁷.

לאור הדברים הללו ניתן להבין את התלהבותם של המוטי הקוראים מיצירותיו של שמ"ר. ניתן למצוא בתוך היצירות עצמן את ההסבר להצלחתו ולפופולריות העצומה שלו בקרב קהל הקוראים.

הצלחתו של שמ"ר משכה מחברים נוספים לכתוב רומנים על פי נוסחו וסגנונו. עד מהרה הפכה כתיבת הרומנים הקלים והמבדרים ביידיש לתופעה רחבת ממדים. שמ"ר, שעיצב את ראשית התופעה, היה גם נציגה הבולט ביותר ואף פיסגתה. נחשול עורר נחשול שכנגד: לעומת הרומנים המבדרים עלתה הסתייגות המבקרים, שדרשו לגנות ולהוקיע את כותבי הרומנים, ואת שמ"ר בראשם. המבקרים הדגישו את השפעתם השלילית של הרומנים הזולים בהשחתת טעמו של קהל קוראי יידיש. וכפי ששמ"ר מייצג את השיא בגל הרומנים המבדרים, כך

מייצג שמ"רס משפט של שלום-עליכם את השיא בזרם הביקורת נגדו ונגד התופעה כולה.

העיון בחיבורו של שלום-עליכם שמ"רס משפט הראה, ששלום-עליכם כלל לא שאף לערוך לשמ"ר משפט צודק או להציג ביקורת ספרותית עניינית והוגנת. לפי דרך העמדת הדברים, הסגנון והתוכן, ולאור העיון ביצירותיו של שמ"ר נראה, ששלום-עליכם השתמש במסגרת של המשפט כתפאורה בלבד להצגת ביקורת קטלנית נגד שמ"ר, להוקעתו ולהוקעת ממשיכי דרכו. המגמתיות של שלום-עליכם וחוסר האובייקטיביות שלו בולטים מעצם בחירת החומר לביקורת, דרך המשקל הרב המוקדש לטיעונים 'נגד', לעומת המשקל האפסי לטיעונים 'בעד' והתעלמות מוחלטת מכל מעלה ומכל ערך חיובי ביצירתו של שמ"ר, ועד כדי דרישה להחרים אותו ולהוציאו מספרות יידיש בבחינת פסולת.

חוקר ומבקר הספרות שמואל ניגר מסביר ומצדיק את עמדתו של שלום-עליכם. הוא טוען, שאין לחפש אובייקטיביות אצל שלום-עליכם, כי יש לראות את יחסו לשמ"ר בפרספקטיבה היסטורית. את מלחמתו של שלום-עליכם בשמ"ר יש לראות כמאבק לבנייתה ולעיצובה של ספרות יידיש טובה יותר:

"שלום-עליכם האט אין די 80ער יאָרן פֿון פֿאַריקן יאָרהונדערט ניט געקאָנט זײַן אַזוי אָביעקטיוו, ווי מיר זײַנען, בנוגע צו שמ"רן און זײַן ווירקונג [...] זײַן פֿאַרניכטונגס-קאַמף קעגן שמ"רן און שמ"ריזם איז געווען אַ טייל פֿון זײַן גרויסן אויפֿבויונגס-קאַמף. ער איז געשטאַנען אויפֿן שלאַכטפֿעלד, עס איז געווען אַ שעת-חירום, און אין אַזאַ צײַט קלײַבט מען ניט קײן ווערטער, וואָס מען ניצט [...] שלום-עליכם האָט אין יענער צײַט און בײַ יענע אומשטענדן געמעגט און געמחט זײַן ניט היסטאָריש אָביעקטיוו, נאָר קעמפֿעריש" (ניגער 1947: 115).

ובעברית: בשנות ה-80 של המאה הקודמת לא יכול היה שלום-עליכם להיות אובייקטיבי כל כך, כפי שאנו מסוגלים להיות היום מקץ שנים, כלפי שמ"ר והשפעתו — — — מלחמת-ההכחדה שלו נגד שמ"ר ונגד השמ"ריזם היתה חלק ממאבק-הבניין האדיר שלו. הוא ניצב בשדה-הקרב, והשעה היתה שעת חירום, ובעת כזאת אין בוררים במלים שמשתמשים בהן — — — בעת ההיא ובנסיבות שהיו מותר היה לשלום-עליכם — והוא אף מוכרח היה! — לא להיות אובייקטיבי מבחינה היסטורית, אלא דווקא מלחמתי.

כמו שניגר מצדיק את שלום-עליכם מנקודת מבט היסטורית, כך — ושוב מתוך פרספקטיבה היסטורית — הוא מוכן ללמד זכות גם על שמ"ר. ניגר, שהתכחש לערכים הספרותיים ביצירתו של שמ"ר, אינו מתכחש לתרומתו הגדולה של שמ"ר ביצירת המון קוראי הספרים ביידיש. מבקרים רבים היו בדעתו של ניגר, שבזכות הקריאה ברומנים של שמ"ר התפתחו הרגלי הקריאה של הספרות היפה. הקוראים נחשפו לעולמות חדשים ולמושגים בלתי מוכרים, דבר שתרם להתפתחותם הרוחנית ולשאיפתם להשכלה:

"אפילו דער שרײַבער פֿון די שורות (ניגער) [...] האָט ניט פֿאַרלייקנט די ראָלע, וואָס שמ"ר האָט געשפּילט אין דעם לעבן פֿון יענע ייִדישע פֿאָלקסמאַסן, וועלכע האָבן זיך ערשט געדאַרפֿט אויסלערנען לייענען אַ מעשה־ביכל, און די באַדײַטונג,

וואָס ער האָט געהאַט פֿאַר זייער עלעמענטאַרער גייסטיקער אַנטוויקלונג [...] ער (שמ"ר) האָט נאָך אין אַ גרעסערער מאָס ווי דיק צוגעצויגן צום ייִדישן בוך די ברייטסטע מאָסן פֿונעם פשוטן עולם, באַפֿרידיקנדיק זייער דורשט צו לייענען אינטערעסאַנטע געשיכטן. זיי (די ראָמאַנען) האָבן אַפֿט נאָו-ערלעכע טענדענצן און פֿאַר דעם אומוויסנדיקן ייִדישן לעזער האָבן זיי דערצו נאָך געהאַט די באַדייטונג, וואָס זיי פֿלעגן אים באַקאַנט מאַכן מיט נייע אומבאַקאַנטע השגות, און אַפֿט האָבן זיי געדינט פֿאַר אַ בריק, וואָס האָט געפֿירט צו השכלה און בילדונג" (ניגער 1947: 47).

וועבערית: אפילו כותב שורות אלו (שמואל ניגר) — — — לא הכחיש את התפקיד ששמ"ר מילא בחיי המוני העם היהודי, שהיו עדיין צריכים ללמוד כיצד בכלל קוראים סיפור-מעשה; הוא גם עמד על החשיבות שיש לייחס להתפתחות האלמנטרית של המונים אלה — — — הוא (שמ"ר) משך את ההמונים במידה רבה יותר אל הספר בידיש, מאשר אייזיק מאיר דיק, בבואו לספק את צמאונם לקריאת סיפורים מעניינים. ברומנים ניתן למצוא לא פעם מגמות הגונות-ותמימות, ולקורא בידיש חסר ההשכלה היתה בהם חשיבות, כי הם פרשו לפניו מושגים חדשים ובלתי ידועים, ולעתים קרובות גם שימשו גשר שהולך ללימוד והשכלה.

שמא יתכן, שאילמלא ההוקעה של שלום-עליכם, הגושפנקה השלילית שהוא הדביק לשמ"ר, ודרישת החרם שלו, היה שמ"ר זוכה ליחס שונה מצד המומחים והמבקרים בני זמננו? אולי לצד תרומתו ההיסטורית של שמ"ר היו מתייחסים גם לערבים האמנותיים והספרותיים שלו, ולצד הפגמים היו מציינים גם את הטוב שביצירתו?

יצירותיו של שמ"ר שנבדקו לצורך הכנת המסה

1. דער גליקלעכער פּאַסטוך אָדער דער נדר, ראָמאַן געבויט אויף תלמודישע לעגענדע, ווילנע, 1879.
2. ראַשקעלע קאַזאַק אָדער אַ קלאַפּ נאָך אַ קלאַפּ, אַ כאַראַקטעריסטישע ערציילונג פֿון ייִדישן לעבן, וועלכע קען דינען אַלס אַ שפּיגל פֿאַר שלעכטע פֿרויען, ווילנע, 1879.
3. די אומגליקלעכע ליבע אָדער דער פּשרער ממזר, ראָמאַן אין צוויי טיילן, וואַרשע, 1882.
4. די חליצה, אַן אינטערעסאַנטער ראָמאַן, ווילנע, 1883.
5. דער אוצר אָדער דער קאַלטער גזלן, ראָמאַן אין צוויי טיילן, ווילנע, 1884.
6. ר' דניאל בעל הנס, אַ וואַרע געשיכטע וועלכע עס איז געשען אין יאָר 1200 [...], ווילנע, 1884.
7. אַ גט מיט אַ חתונה אָדער אַ חתן אָן אַ פּלה, אַ וואַרע ערציילונג, ווילנע, 1884.
8. דער פּאָדריאַטשיק, אַן אינטערעסאַנטער ראָמאַן. אַ ריכטיקער פֿאַקט פֿון לעבן, וואַרשע, 1884.
9. אַ חתונה אָן אַ פּלה, אַ וואַרע געשיכטע אַרויסגענומען פֿון טשאַכאַטקער פּנקס, ווילנע, 1884.

10. די צרקניות אָדער גוט שבת יְהוּדָה, אַ וואַרע העכסט אינטערעסאַנטע ערצײלונג, ווילנע, 1885.
11. אַ שפּרונג אין הימל אָדער אויס גביר וויטער שנעידער, ראָמאַן, ווילנע, 1886.
12. דער שלימזלדיקער האָז, אַ וואַרער העכסט אינטערעסאַנטער ראָמאַן, ווילנע, 1886.
13. טיפֿל כאַפּט דעם מלמד, אַ וואַרע שיינע ערצײלונג, ווילנע, 1886.
14. דער ספּעקולאַנט אָדער צוויי מתים גייען טאַנצן, אַ וואַרע געשיכטע, ווילנע, 1886.
15. די גאָלדערנע קעלבער אָדער דער קצבֿ אין סאַלאָן, ראָמאַן אין צוויי טיילן, ווילנע, 1887.
16. אַ געבענטשטער פּאַטש, אַ וואַרע ערצײלונג, בערדיטשוב, 1887.
17. די עגונה, אַ העכסט אינטערעסאַנטער ראָמאַן (?) — ליפּנה, 1887.
18. די יונגע פּאַר, אַ העכסט אינטערעסאַנטער ראָמאַן, ווילנע, 1887.
19. דער דורכגעיאַגטער חתן, אַ העכסט אינטערעסאַנטער ראָמאַן, ווילנע, 1887.
20. דאָס אַנטיקל אָדער די כשרע מיציאה, אַ מאָדערנער ראָמאַן, ווילנע, 1888.

פרסומים על שמ"ר ויצירתו בעיתון 'יודישעס פֿאַלקס־בלאַט' בשנים 1887–1888

- בערדיטשעווסקי, ש. 1887: 'ערינערונגען און געדאַנקען וועגן ערצײונג און ליטעראַטור',
יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 1 (עמ' 3–9), 3 (עמ' 35–38).
- וואַלפֿסאָן י. מ. 1887: 'דער שלימזלדיקער האָז', יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 2 (עמ' 24–26).
שמ"ר 1887: 'קאַרעספּאַנדענציעס. אַ בריוו צו דער רעדאַקציע', יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 10
(עמ' 150–151).
- דער ייִדישער גולן (י. לוי) 1887: 'קריטיק', פּליטון, יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 27 (עמ' 419–422),
28 (עמ' 435–440).
- שמ"ר 1887: 'אַ פּאַטש פֿאַר אַ פּאַטש' פּליטון, יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 30 (עמ' 483–488).
פּרי עץ החיים (י. מ. וואַלפֿסאָן): 'קריטיק אויף קריטיק', יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 32 (עמ'
541–542).
- שלום־עליכם 1887: 'פֿון וויטע מדינות', פּליטון, יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 33 (עמ' 547–552).
דער ייִדישער גולן (י. לוי) 1887: 'דער ייִדישער גולן איז אש־להב', פּליטון, יודישעס
פֿאַלקס־בלאַט 34 (עמ' 563–568).
- רבי־קצין (י. ח. רבניצקי) 1888: 'אַן עסק מיט שמאַטעס' יודישעס פֿאַלקס־בלאַט, בײַלאַגע צו
נומ' 4 (עמ' 13–14, 15), 5 (עמ' 32–33).
- (ללא חתימה) 1888: 'רעצענזיע', בײַלאַגע צו יודישעס פֿאַלקס־בלאַט 11–12 (עמ' 355–361).
אינער פֿון די מיטאַרבייטער 1888: 'רעצענזיע: די גאָלדערנע קעלבער', יודישעס
פֿאַלקס־בלאַט 16 (עמ' 455–467).
- שמ"ר 1888: 'די שלימזלדיקע קנישוקלעך', יודישעס פֿאַלקס־בלאַט, בײַלאַגע צו נומ' 16 (עמ'
449–455), 17 (עמ' 481–488), 18 (עמ' 525–537).

- 1 הירחון הרוסי 'וּוֹסְכוֹד' (המזרח), שיצא לאור בסנט פטרבורג בשנים 1881–1906, היה ביטאון האינטליגנציה היהודית-רוסית, שמבחינה אידיאולוגית אמנם הסתייגה מן ההתבוללות, אך ביקשה אחר פתרון לאומי יהודי על אדמת רוסיה. ה'וּוֹסְכוֹד' לחם על שוויון-הזכויות ליהודים והתנגד בפירוש לתנועת חיבת-ציון. מבקר הספרות שחתם בכינוי 'קריטיקוס', אינו אלא ההיסטוריון הידוע שמעון דובנוב (1860–1941). אחד מנאמני ספרות יידיש ומגיניה מעל דפי הוּוֹסְכוֹד' היה היסטוריון הספרות ישראל צינברג (1873–1939).
- עוד לפני 1887 היו התקפות על שמ"ר מצד מבקרים גם בעיתונות העברית. למשל: ביקורתו של דוד פרישמן ב'היום'.
- 2 **טורגנייב, איבן סְרְגֵיבִיץ'** (1818–1883), מגדולי הסופרים הרוסיים. התפרסם כסופר ריאליסטי; נוטה לתרבות המערב ולהשקפות ליברליות. הרומנים שלו, שבמרכזם סיפורי אהבה, פורשים גם יריעה של בעיות חברה ומוסר. אחד הרומנים המפורסמים שלו 'האבות והבנים' (1862) תורגם לאחרונה תרגום חדש לעברית. רבות מיצירותיו של טורגנייב תורגמו לעברית.
- 3 **סְלֵטִיקוֹב-שְׁצ'ֵרְרִין, מיכאיל** (1826–1889), סופר רוסי, התפרסם באמנות הסאטירה שלו, ואף נאסר והוגלה בעטיה למשך כשבע שנים (1848–1855). את חיצי הביקורת שלו הוא כיוון נגד אנשי האצולה ופקידי הממשל. הוא גם היה פעיל בחוגים רדיקאליים שונים. יצירתו 'האדונים לבית גולובליוב' (1880) מתארת את שקיעתה של משפחת אצילים. הספר תורגם לעברית וראה אור בתל-אביב, 1977.
- 3 **גוֹנְצ'ֵרְוִיץ, איבן אלפסנדרוביץ** (1812–1891), סופר רוסי ידוע בזמנו. ספרו 'אובלומוב' (1859) העלה דמות אופיינית של בטלן טוב לב, והפך בשעתו לשם-דבר.
- 4 **יהושע חנא רבניצקי** (1859–1944), סופר ומבקר, מידידיו של מנדלי מוכר-ספרים וחיים נחמן ביאליק. הוא שיתף פעולה גם עם שלום-עליכם בפרסום פליטונים בשם 'קבורת סופרים', שהיו חתומים 'אלדד' (שלום-עליכם) ו'מידד' (רבניצקי). מאמריו וזכרונותיו כונסו בספרו 'דור וסופריו' (תרפ"ז–תרצ"ח).
- 5 **אֵיזֶן ס': מסתרי פאריז**, תרגם קלמן שולמן, וילנה. חלק א' ראה אור בתרי"ז; חלק ב' — גם הוא בתרי"ז; חלק ג' — בתרי"ח וחלק ד' — בתר"כ. אין כמעט קוראי עברית בדור ההוא שלא קראו בלהיטות את הספר הזה.
- 6 על התקופה הזאת בחייו של שמ"ר ראה בספרו האוטוביוגרפי שירי שמ"ר וזכרונותיו, ירושלים, תשי"ב, פרק ז, עמ' 55–68.
- 7 במסתי 'ראשיתו של שמ"ר בידיש' (חוליות 2, קיץ 1994, 69–87) בדקתי את האמצעים ששמ"ר מפעיל כדי לרתק את קוראיו, כפי שזה בא לידי ביטוי בעשר יצירותיו הראשונות. אמצעים מעין אלה מתגלים גם ביצירותיו המאוחרות יותר, באורח מעמיק יותר, מקיף ומפותח.

מראי מקום

- ארנשטיין יודושיץ / כהן בערל 1961: 'שמ"ר', לעקסיקאָן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור 8, ניר-יורק, 733–745.
- ברקוביץ י. ד. תשי"א: הראשונים כבני-אדם א, תל-אביב.
- גרייס-פולק סופי 1994: 'ראשיתו של שמ"ר בידיש', חוליות 2, 69–87.
- דיק אייזיק מאיר 1954: געקליבענע ווערק, מהדורת שמואל ניגער, ניר-יורק.

וועוויאָרקאָ א. 1931: רעוויזיע, כאַרקאָוו-קיעוו.
ורסס שמואל תשנ"ז: 'חבלי תרגום של כתבי שלום-עליכם', מדעי היהדות 37, ירושלים,
320-309.

ליס אברהם 1995: בריוו פֿון שלום-עליכם, תל-אביב.
מינקאָוו נ. ב. 1954: זעקס יידישע קריטיקער, בואנוס איירס.
נדב מ. 1977: פינסק — ספר עדות וזכרונות לקהילת פינסק-קארלין, כרך א, בעריכת ד"ר
זאב רבינוביץ, 255-256; 292-294, 324.

ניגער שמואל 1946: 'אין דער ברייט', דערציילערס און ראָמאַניסטן, ניו-יורק, 84-96.
ניגער שמואל 1947: 'שמ"רס משפט — אויף שלום-עליכמען' (אַ קאַפיטל יידישע קולטור
געשיכטע), די צוקונפֿט, כרך 52, ניו-יורק, חוב' 1: 41-47; חוב' 2: 111-116; חוב' 4:
232-235.

ניגער שמואל 1956: 'אַ נייע רעוויזיע פֿון "שמ"רס משפט"? אידישער קעמפֿער, פסח תשט"ז.
עסביכער סאָלאָמאָן (שלום-עליכם) 1888: 'אַ רעעסטער איבער אַלע זשאַרגאַנישע ביכער,
וואָס זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן אינעם יאָר תרמ"ח', יידישע פֿאַלקסביבליאָטהעק 1,
קייב, 469-473.

רייזען זלמן 1929: 'שמ"ר', לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור פּרעסע און פּילאָלאָגיע,
כרך 4, וילנה, 758-806.

שאַמער-באַטשעליס ר. 1950: אונדזער פֿאַטער שמ"ר, ניו-יורק.
שירי שמ"ר זכרונותיו 1957: הביאה לדפוס ר. שאַמער-באַטשעליס, ירושלים.
שמר-באַטשעליס ר. 1952: אבינו שמ"ר, עברית: אהרן וייסמן, ירושלים.
שמרוק חנא תשמ"ג: 'לתולדות ספרות ה"שונד" ביידיש', תרביץ ב, ירושלים, 325-354.

Shomer-Zunser M. 1978: *Yesterday*, New-York.

Шолом-Алейхем 1961: Суд над Шомером, Перевод Е Лойцкера, Собрание
сочинений, т.6, стр. 583-598, Москва.